

**Міністерство освіти і науки України
Ужгородський національний університет**

Юсип-Якимович Ю.В.

КУЛЬТУРНО-ПИСЕМНА ТРАДИЦІЯ ВЕЛИКОЇ МОРАВИЇ

**ТЕКСТИ
ПАМ'ЯТКИ**

Ужгород - 2023

УДК 811.163.1(075.8)

Культурно-писемна традиція Великої Моравії. Тексти. Пам'ятки.

Ужгород, 2023. 66 с.

Для студентів ОПП бакалавр галузі знань 03 «Гуманітарні науки» спеціальності 035 «Філологія» спеціалізацій 035.038 «Слов'янські мови та літератури (переклад включно) перша - чеська», 035.036 «Слов'янські мови та літератури (переклад включно) перша - словацька».

Збірник текстів та завдань

Рецензенти: к .філол.н., проф. Шимко О.В.,

к .філол.н., доц. Буднікова Л.Т.

Рекомендовано вченою радою філологічного факультету

Ужгородського національного університету

(протокол № 5 від 20 лютого 2023).

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Основні проблеми курсу "Культурно-писемна традиція Великої Моравії"	5
Методичний коментар до виконання вправ і завдань.....	10
Варіанти текстів і завдань	16
Варіант №1	16
Варіант №2	17
Варіант №3	18
Варіант №4	19
Варіант №5	20
Варіант №6	21
Варіант №7	22
Варіант №8	23
Варіант №9	24
Варіант №10	25
Варіант №11	26
Варіант №12	27
Варіант №13	28
Варіант №14.....	29
Варіант №15	31
Варіант №16	32
Варіант №17	33
Варіант №18	34
Варіант №19	35
Варіант №20	36
Варіант №21	37
Варіант №22	38
Варіант №23	39
Варіант №24	40
Варіант №25	41
Зразок виконання варіанта	42
Довідковий матеріал	49
<i>Кирилиця</i>	49
<i>Фонетика</i>	51
Перелік питань для рубіжного контролю ..	61
Рекомендована література	63
Список умовних скорочень	66

Передмова

З вивчення старослов'янських пам'яток — писемної фіксації найдавнішої слов'янської мови — починається вивчення кожної із сучасних слов'янських мов. Курс старослов'янської мови становить основу усіх дисциплін циклу слов'янського мовознавства.

Старослов'янська мова, будучи мовою перекладів з грецької, яка в IX столітті мала тисячолітню історію свого розвитку, відобразила досягнення літературної грецької мови і тому вже в найдавніших пам'ятках старослов'янська мова виступає багатою лексично, стилістично, з стрункою синтаксичною будовою.

Старослов'янська мова була, отже, виразником високих духовних цінностей, які прийшли до слов'ян разом з християнством. Курс старослов'янської мови дає змогу студентам прилучитися до найдавнішої скарбниці слов'янської культури.

З навчальною метою подається зразок виконання одного з варіантів Практикум містить цінний довідковий матеріал, куди ввійшли кирилична азбука, таблиці з фонетики, укладені порівняльно-історичним методом. Таблиці охоплюють найважливіші фонетичні процеси, містять багато старослов'янських прикладів та відповідників із інших слов'янських і неслов'янських мов індоєвропейської сім'ї.

До виконання вправ і завдань подається методичний коментар щодо читання, перекладу старослов'янських текстів, характеристики пам'ятки, звідки взятий текст для аналізу. Містяться пояснення до виконання завдань із фонетики: визначення сильних і слабких редукованих, поділу слів на склади, визначення плавних складотворчих приголосних та інше

У методичному коментарі зазначено як слід виконувати завдання із морфології: визначати тип відмінювання іменників за давніми основами, належність дієслів до дієслівних класів; тут наводяться схеми розбору повнозначних і службових частин мови. Для синтаксичного аналізу старослов'янських текстів подаються схеми аналізу простих і складних речень

Потім пропонуються варіанти старослов'янських текстів і завдань до них. Усі варіанти вправ за обсягом та складністю завдань приблизно однакові, що ставить студентів у рівні умови

У кінці практикуму подається перелік питань для рубіжного контролю та список рекомендованої літератури, якою студент повинен користуватися і опрацьовувати її в процесі оволодіння курсу.

Основні проблеми курсу "Культурно-писемна традиція Великої Моравії"

Культурно-писемна традиція Великої Моравії як наукова дисципліна, її предмет і завдання.

Старослов'янська мова в її відношенні до православ'янської і сучасних слов'янських мов. Старослов'янська як умовна назва книжно-літературної мови перших слов'янських перекладів християнської літератури із грецької, виконаних у середині IX ст.

Старослов'янська мова як результат місцевої адаптації старослов'янської мови, що використовувалася різними слов'янськими народами епохи середньовіччя в якості основного знаряддя духовної культури.

Старослов'янська мова як перша писемна фіксація слов'янської мови початкового періоду формування середньовічних слов'яномовних народностей.

Поняття праслов'янської мови як гіпотетичного предка слов'янських мов, що склався в результаті зближення давніх індоєвропейських діалектів середньої Європи. Генетична спорідненість слов'янських мов. Історичні умови розпаду православ'янської мовної єдності в першій половині першого тисячоліття н.е. Місце старослов'янської мови в системі слов'янських.

Найдавніші історичні відомості про слов'ян I-II ст. н.е. Венети, склавіни, анти у відомостях авторів VI ст. Виникнення перших слов'янських державних об'єднань VI-VII ст. Слов'янські держави VIII-IX на нижньому Дунаї (I Болгарське царство), на середньому Дунаї (Велика Моравія і Блатенське князівство в Паннонії) і в Східній Європі (Київська Русь). Поширення християнства як ідеологічної основи ранньофеодальних держав, що формувалися на слов'янських землях.

Походження старослов'янської мови

Політична ситуація в середньодунайських слов'янських князівствах, що склалися в середині IX ст. Християнізація місцевого населення. Прагнення місцевих князів Ростислава і Коцела до незалежності в рамках Священної Римської імперії.

"Моравська місія" Костянтина і Мефодія 863 і її культурно-просвітницькі завдання. Солунські брати Костянтин і Мефодій — перші солунські просвітителі. Джерела із вивчення життя і діяльності слов'янських першовчителів на старослов'янській і латинській мовах.

Походження солунських братів. Початок місіонерської діяльності Костянтина Філософа. Керівництво моравською місією і винайдення слов'янської азбуки до 863 року.

Діяльність братів у Паннонії і Моравії (863-867 рр.). Поїздка у Рим: дискусія із "триязичниками" у Венеції. Освячення слов'янських книг у Римі. Смерть Костянтина-Кирила (869). Призначення Мефодія єпископом Паннонії (870 р.). Просвітницька і перекладацька діяльність Мефодія у Великій Моравії (873-885 рр.). Смерть Мефодія і вигнання із Моравії його учнів. Слов'янська книжність у Болгарії при цареві Симеоні (893-927 рр.); охридська і преславська школи книжності у I Болгарському царстві. Поява кирилиці (грецької азбуки, пристосованої для запису слов'янських текстів) у Болгарії.

Діяльність Костянтина на території сучасної України: Знайдення мощей третього Папи римського св. Климента, знайомство Костянтина з Євангелієм, писаним "руськими буквами". Безпідставність тверджень про перебування Костянтина і Мефодія на території сучасного Закарпаття.

Проблема діалектної основи старослов'янської мови. Мовні свідчення первісної орієнтації Костянтина на діалект слов'янського населення м. Солуня (розшуки В. Облака). Завершення кодифікації норм старослов'янської мови в паннонсько-моравський період діяльності солунських братів і їх учнів.

Проблема давності слов'янських азбук — глаголиці і кирилиці. Коротка історія питання. Джерела кирилиці і глаголиці, співвідношення азбук у збережених старослов'янських текстах. Дані палімпсестів. Вказівка Чорноризця Храбра на створення Костянтином оригінальної азбуки, не пов'язаної з грецьким письмом (глаголиці).

Кирилиця. Загальна характеристика кириличної азбуки, що лежить в основі сучасного письма східно- і південнослов'янських народів. Звукове і числове значення букв кирилиці, лігатури, надрядкові знаки.

Пам'ятки старослов'янської мови. Редакції пам'яток. Жанрові різновиди. Глаголичні пам'ятки. Кириличні. Латинографічна. Характеристика пам'яток за редакціями: болгаро-македонська, сербська, моравська, паннонська, українська (руська), російська, білоруська. *Характеристика Київських глаголичних листків, Зографського Євангелія, Марійського Євангелія, Ассеманієвого Євангелія, Збірника Клоца, Синайського Псалтиря, Синайського требника, Рильських листків, Охридських листків, Боянського*

Євангелія, Зографського палімпсесту, Віденського міссалу, Празьких уривків, Савиної книги, Супрасльського рукопису, Реймського Євангелія, Фрейзингенських уривків, Остромирового Євангелія, Ізборника Святослава 1073, Ізборника Святослава 1076, Галицького Євангелія, Архангельського Євангелія, Міней службових (1095-1097), пам'яток оригінальної літератури ("Слова про закон і благодать" митрополита Іларіона). Літописів.

Лексика. Структура старослов'янської лексики. Специфіка словникового складу старослов'янської мови як книжно-літературної, створеної для адекватної передачі змісту грецьких християнських текстів. Загальнослов'янська і діалектна лексика, використовувана для найменування побутових реалій, конкретних ознак і дій.

Книжний характер основного шару самостійної старослов'янської лексики: назви абстрактних понять, якостей, дій, осіб. Доля грецизмів у слов'янських перекладах грецьких оригіналів. Слов'янські "неологізми" — книжно-літературні утворення із слов'янськими коренями і афіксами для перекладу грецьких слів, що не мали семантичних еквівалентів у слов'янських діалектах.

Основні способи творення лексики; калькування, складання основ, суфіксальний і префіксальний словотвір від слов'янських коренів. Словотвір іменників. Словотвір прикметників. Загальнослов'янська дієслівна лексика і книжні утворення від іменних основ.

Ріст багатоморфемних утворень як основна тенденція розвитку слов'янської книжно-літературної лексики.

Фонетика

Фонологічна система старослов'янської мови. Система голосних фонем. Класифікація голосних за рядом, піднесенням, лабіальністю, назальністю. Редуковані Ъ, Ь. Сильна і слабка позиція редукованих. Система приголосних фонем. Місце і спосіб творення приголосних.

Дзвінки і глухі. Приголосні тверді і м'які. Плавні приголосні, їх функціонування в якості складотворчих і нескладотворчих. Методика визначення складотворчих [r], [l].

Доля сполук *rj, *lj, *nj, *zj, *sj, *stj, *zdj, *bj, *pj, *mj, *vj.

Перша палаталізація задньоязикових (зміна *gj, *kj, *chj).

Фонетична структура складу. Початок слова. Обмеженість уживання голосних на початку слова. Основні типи сполучення приголосних. Панування відкритих складів. Розміщення звуків у складі за принципом висхідної звучності. Закон відкритого складу.

Зміни ним зумовлені:

Монофтонгізація дифтонгів і дифтонгоїдів. Друга і третя палаталізації задньоязикових.

Доля сполук *tort, *tolt, *tert, *telt, *ort, *olt.

Чергування фонем. Чергування голосних і приголосних фонем у старослов'янській мові. Відображення цих чергувань при словотворенні і словозміні.

Морфологічний ряд голосних, що чергуються в старослов'янській мові. Морфологічні ряди приголосних, що чергуються при утворенні і зміні іменних і дієслівних форм у старослов'янській мові.

Морфологія

Загальна характеристика морфологічної будови старослов'янської мови кирило-мефодіївської епохи.

Іменники. Основні граматичні категорії іменника: рід, число, відмінок. Типи відмінювання іменників із урахуванням називного і родового відмінків однини. Методика визначення роду іменників. Методика визначення давніх основ іменників.

Відмінювання іменників (основи на *ā, *jā, *ǫ, *jǫ, *ī, *ī, *ī; основ на приголосний). Парадигми відмінювання. Особливості. Категорія потенціального суб'єкта як початковий етап розвитку категорії істоти.

Займенники. Особові і неособові займенники. Граматичні категорії і форми відмінювання особових займенників. Розряди неособових займенників. Вказівні займенники. Способи вказівки на 3-ю особу в старих слов'янських пам'ятках; відображення системи трьох "ступенів віддаленості". Займенники **къто, чъто**. Їх відмінювання.

Прикметники. Рід, число, відмінок прикметника як єдина категорія. Іменні форми прикметників. Утворення і синтаксичні функції членних прикметників; короткі форми прикметників. Відмінювання прикметників. Присвійні прикметники. Ступені порівняння якісних прикметників. Система коротких і повних форм прикметників у вищому ступені. Найвищий ступінь порівняння прикметників.

Числівники. Належність різних груп слів, що позначали числа до різних груп імен: займенників, прикметників (1-4) і іменників (5-10, 100, 1000). Форми словозміни і сполучуваності різних груп назв чисел; особливості похідних найменувань десятків і сотень. Складені найменування чисел у старослов'янській мові.

Дієслова. Основні граматичні категорії дієслова. Формоутворюючі дієслівні основи: основа інфінітива і основа теперішнього часу; дієслівні класи. Типи основ інфінітива. Типи основ теперішнього часу.

Дієвідмінювані форми дієслова. Дійсний спосіб, значення форм теперішнього часу в пам'ятках, дієвідмінювання тематичних і атематичних дієслів. Система майбутніх часів. Простий майбутній. Майбутній I. Майбутній II. Майбутній в минулому.

Система минулих часів. Аорист: простий і сигматичний (старий і новий). Імперфект. Перфект. Плюсквамперфект. Іменні форми дієслова. Інфінітив. Супін. Умовний спосіб. Наказовий спосіб. Дієприкметники активні і пасивні. Активні дієприкметники теперішнього і минулого часу. Пасивні дієприкметники минулого часу доконаного виду.

Прислівники. Розряди за значенням.

Прийменники. Первинні і похідні, з яким відмінком уживаються.

Сполучники. Сурядні, підрядні.

Частки. Їх типи.

Вижуки.

Синтаксис

Просте речення. Синтаксична будова старослов'янської мови як індоєвропейської, співвіднесеної з грецькою мовою оригіналів. Головні члени речення. Підмет, його типи, способи його вираження. Присудок, його типи. Способи вираження.

Типи простих речень. Односкладні. Двоскладні. Поширені. Другорядні члени речення. Означення. Додатки. Обставини. Способи їх вираження.

Складне речення. Способи вираження відношень між частинами складного речення. Складносурядне. Складнопідрядне.

фонетичного явища в часі, розуміти, що передувало йому, чим воно викликане, як вплинуло це явище на подальший розвиток фонетичної системи певної мови чи групи мов і т.д.

Необхідним є дотримання хронологічної послідовності стосовно фонетичних явищ. Наслідки фонетичних процесів, які відбулися в ранній період розвитку праслов'янської мови, є однаковими для всіх слов'янських мов ранньої стадії їх розвитку. Якщо ж фонетичний процес відбувався у період першого діалектного членування праслов'янської мови, то наслідки його різні в мовах, що розвинулися на ґрунті східного і західного діалектів.

При розгляді фонетичних особливостей пам'яток слід відрізнити явища праслов'янської епохи (пор., напр., монофтонгізацію дифтонгів, появу носових голосних, зміни сполук **tort*, **tolt*, **tert*, **telt* (тобто сполук **or*, **ol*, **er*, **el* між двома приголосними) та інші; давньостарослов'янської мови кирило-мефодіївського періоду (IX ст.), а також звукові процеси, що відбулися у пам'ятках XI ст. (пор. перехід **Ъ**, **Ь** у сильній позиції в голосні повного творення, втрату слабких редукованих).

3.1. Визначаючи слабкі й сильні редуковані у виділених для цього словах, слід користуватися знаками "+" та "-". Знак *плюс* ставиться під сильними, а знак *мінус* — під слабкими редукованими. Потрібно коротко аргументувати обраний знак. Позицію редукованих слід визначати, починаючи з кінця слова, оскільки вона завжди залежить від сили звучання голосного в наступному складі.

3.2. При поділі слів на склади треба пам'ятати, що на відміну від сучасної української чи російської мов, у яких можуть бути як відкриті, так і закриті склади, у старослов'янській мові склади могли бути тільки *відкритими*. Звуки в межах складу розташовувались у порядку висхідної звучності, тобто кожен наступний звук був звучніший від попереднього. Склад закінчувався голосним складовим чи нескладовим або ж складотворчим **Р**, **Л**.

3.3. У старослов'янській графіці не було спеціальних знаків для позначення складотворчих **Р**, **Л**, які могли бути вершиною складу. Складотворні позначались сполученням **Р**, **Л** з редукованими **Ъ**, **Ь**.

Сполучення **РЪ**, **ЛЪ**, **РЬ**, **ЛЬ** між двома приголосними не завжди позначали складотворчі **Р**, **Л**. У цих сполуках носієм складу міг бути і редукований голосний, наприклад **кръвь**, **плъть**. Таким чином, графічно однотипні сполучення **РЪ**, **ЛЪ**, **РЬ**, **ЛЬ** між двома приголосними в старослов'янській мові мали різне звукове значення:

в одних випадках вони позначали складотворчі **Р, Л**, а в інших — поєднання плавних із складотворчим редукованим. Для того, щоб дізнатися, яке звукове значення мало сполучення "плавний + редукований" між двома приголосними, необхідно звернутися до зіставлення з сучасними українськими чи російськими формами. Якщо в цих мовах на місці сполучень **РЪ, ЛЪ, РЬ, ЛЬ** між двома приголосними виступають сполучення *ор, ол, ер*, то складотворчим був плавний; якщо ж на місці вказаних сполучень виступають *ро, ло, ре, ле*, то складотворчим був редукований. Пор.: **врѣхъ і крѣсть**. Верх — у старослов'янській мові складотворчим був плавний **Р** (**vŕ-chъ*); хрест — у старослов'янській мові складотворчим був редукований (**kr ǫ-stъ*)

4. Морфологія

4.1. При виконанні завдань із морфології треба визначити тип відмінювання іменника не за тією реальною основою, яку має цей іменник у старослов'янській мові, а за його давньою основою, яка часто є затемненою. Система відмінювання іменників успадкована старослов'янською мовою із праслов'янської, яка в свою чергу успадкувала її із праіндоєвропейської мови-основи.

У праіндоєвропейській мові-основі тип відмінювання іменників залежав від кінцевих звуків основ (тематичних суфіксів чи детермінативів), які були показниками належності слова до певного класу імен. Такими тематичними суфіксами чи детермінативами були **ā*, **jā*, **ǫ*, **jǫ*, **ǫ*, **ǫ*, **ǫ*, **en*, **et*, **es*, **er*.

Звідси іменники мають відповідні назви:

іменники * <i>ā</i> , * <i>jā</i> основи	прасл. * <i>genā</i>	ст.-сл. ЖЕНА ;
іменники * <i>ǫ</i> , * <i>jǫ</i> основи	прасл. * <i>plodǫs</i>	ст.-сл. ПЛОДЪ ;
іменники * <i>ǫ</i> основи	прасл. * <i>sūnǫs</i>	ст.-сл. СЫНЪ ;
іменники * <i>ǫ</i> основи	прасл. * <i>gostis</i>	ст.-сл. ГОСТЬ ;
іменники * <i>ǫ</i> основи	прасл. * <i>svekrus</i>	ст.-сл. СВѢКРЫ ;
іменники на приголосній основи:		
іменники на * <i>en</i> : * <i>kamons</i>	ст.-сл. КАМЫ (КАМЕНЕ) ;	
іменники на * <i>et</i> : * <i>telat</i>	ст.-сл. ТЕЛА (ТЕЛАТЕ) ;	
іменники на * <i>es</i> : * <i>nebes</i>	ст.-сл. НЕБО (НЕБЕСЕ) ;	
іменники на * <i>er</i> : * <i>mat</i>	ст.-сл. МАТИ (МАТЕРЕ) .	

Кінцеві звуки основ (*ā, ǫ, ǫ, ǫ, ǫ*, приголосний) спочатку були

словотворчими суфіксами, які потім втратили своє значення. При відмінюванні ці суфікси послідовно виступали перед закінченням у всіх відмінках.

На власне слов'янському ґрунті в результаті цілого ряду фонетичних процесів ці найдавніші основи зазнали змін: в одних випадках словотворчі суфікси чи тематичні елементи почали виступати в функції закінчень, а в інших — фонетично об'єдналися із закінченнями. Інакше кажучи, у цей період відбувся перерозклад основ на користь закінчень: кінцеві звуки основ відійшли до закінчень або фонетично злилися з ними (морфологічна абсорбція).

Розглянемо форми називного відмінка однини чоловічого роду:

<i>праіндоєвропейська</i>	<i>праслов'янська</i>	<i>старослов'янська</i>
<i>*plodōs</i>	<i>s відпало, ѿ > ѡ > Ъ</i>	ПЛОДЪ
<i>*konjōs</i>	<i>s відпало; звук Ъ після м'якого приголосного (*nj > ѡ) > Ъ</i>	КОНЪ
<i>*sūnŷs</i>	<i>s відпало; ѡ > Ъ</i>	СЫНЪ

У результаті фонетичних змін, що відбулися, попередні відмінності в структурі іменних основ були усунені.

У старослов'янській мові іменники **пладъ** і **сынъ** мали вже однакову основу на твердий приголосний і закінчення — **Ъ**. Але відмінювання цих іменників все ще залежало від давніх основ, що розрізнялися в індоєвропейський період. Колишні типи відмінювання продовжували зберігатися, оскільки вони мали певну систему відмінкових закінчень, характерну для тієї чи іншої давньої основи іменників.

Отже, типи відмінювання в старослов'янській мові визначаються за давніми основами.

Давні основи іменників *встановлюються*: по-перше, на основі порівняння однакових відмінкових форм різних типів відмінювання іменників старослов'янської мови; по-друге, у результаті зіставлення з однорідними формами інших мов індоєвропейської сім'ї.

У старослов'янській мові давні основи збереглися у давальному, місцевому множини та давальному, орудному двоїни.

Дав. — Місц. мн.

Основа *ā **СТРАН**А — **МЪ**
Основа *ǫ **ПЛОД**О — **МЪ**
Основа *ǫ̃ (>Ъ) **СЫН**Ъ — **МЪ**
Основа *ĭ (>Ь) **ГОСТ**Ь — **МЪ**

Дав. — Ор. дв.

СТРАНА — **МА**
ПЛОДО — **МА**
СЫНЪ — **МА**
ГОСТЬ — **МА**

Відкинувши спільні для всіх типів закінчення **МЪ**, **МА**, визначаємо давні основи іменників.

Наявність у глибокій давнині названих вище основ підтверджує зіставлення з іншими мовами індоєвропейської сім'ї:

Основа *ā	СТРАНА	лат. <i>terra</i>
Основа *ǫ	ВЛЪКЪ	гр. <i>λυκος</i>
Основа *ǫ̃	СЫНЪ, ДОМЪ	литов. <i>*sūnūs</i> , лат. <i>domūs</i>
Основа *ĭ	ГОСТЬ	лат. <i>hostīs</i>
Основа на *ī	СВЄКРЫ	лат. <i>socrūs</i>
Основа на приголосний	СЪМА	лат. <i>sēmen</i>

4.2. Специфіка словозміни іменних частин мови полягає в тому, що старослов'янським іменникам властива лише іменна система відмінкових форм, займенник має лише займенникову систему відмінювання (крім **ЄТЕРЪ**, **-а**, **-о**), а прикметники, дієприкметники і порядкові числівники характеризуються наявністю обох типів відмінювання: іменникового та займенникового.

4.3. Аналізуючи дієслово, слід спочатку визначити інфінітив, потім виділити основу теперішнього часу, клас за цією основою; виділити основу інфінітива, клас за цією основою.

Дві основи необхідно визначити тому, що особові форми теперішнього часу, майбутнього простого, наказаного способу та дієприкметники теперішнього часу творяться від основи теперішнього часу. Особові ж форми минулих часів, дієприкметники минулого часу, форми супіна та інфінітива — від основи інфінітива.

Таким чином, при аналізі дієслівних форм треба знати класи дієслів за основами теперішнього часу та інфінітива. Збіг основ спостерігається тільки в дієсловах IV класу.

4.4. При морфологічному аналізі тексту частини мови треба характеризувати за наступними схемами:

ІМЕННИК — давня основа, рід, число, відмінок, у якому знаходиться іменник у тексті.

ПРИКМЕТНИК — лексико-граматичний розряд, рід, число, відмінок, ступінь порівняння (якщо прикметник вжитий у вищому чи найвищому ступені).

ЗАЙМЕННИК — розряд, рід (якщо є), число, відмінок.

ЧИСЛІВНИК — розряд за значенням (кількісний, порядковий), за структурою (простий, складений), рід, число, відмінок, коротка чи членна форма (для порядкових).

ДІЄСЛОВО — клас, спосіб, стан, час, число, особа.

ДІЄПРИКМЕТНИК — стан (активний чи пасивний), час, рід, число, відмінок, форма (коротка чи членна).

ПРИСЛІВНИК — розряди за значенням.

ПРИЙМЕННИК — первинний чи похідний, з яким відмінком ужитий.

СПОЛУЧНИК — первинний чи похідний, простий чи складний (за будовою), сурядний чи підрядний.

ЧАСТКА — заперечна, підсилювальна, вказівна чи питальна.

ВИГУК — первинний чи похідний.

5. Синтаксис

При синтаксичному аналізі тексту треба визначати речення за:

5.1. Характером висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні);

5.2. За кількістю граматичних основ — прості (односкладні, двоскладні, поширені, непоширені, повні, неповні); складні (складносурядні, складнопідрядні).

5.3. При синтаксичному аналізі вказати способи вираження головних (підмета, присудка), другорядних членів речення (додатка, означення, обставини).

Варіанти текстів і завдань

Варіант № 1

въ прѣвы же днь опрѣснѣкъ пристѣпиша оученицы кы
гльште къ немоу. къде хоштеши і оуготоваемъ ти ѣсти пасха,
онъ же рече ідѣте въ градъ къ еетероу і рьцѣтее емоу.
оучитель глестъ. врѣма мое близъ естъ оу тебе сътворѣж пасхж
съ оученикы своїми, і сътвориша оученици. ѣкоже повелѣ імъ йс.
і оуготоваша пасхж, веечєроу же бивѣшю. възлеже съ обѣма
на десатє. оученикома. ѣджштемъ імъ рече. ѣко єдинъ отъ
васъ і прѣдастъ ма.

(Зограф. Євангеліє. МФ. XXVI).

1. Прочитайте, переписіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова тексту на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних у словоформах: **днь**, **къде**, **рьцѣтє**, **сътворѣж**, **бивѣшю**, **опрѣснѣкъ**, **онъ**.
5. Визначте походження палатальних приголосних **Ж**, **Ч**, і **Ш**, **ШТ** у словоформах: **оученици**, **оучитєель**, **рєчєє**; **възлеже**; **сътвориша**, **оуготоваша**, **бивѣшю**; **гльште**, **ѣджштемъ**.
6. Реконструйте праслов'янські форми старослов'янських іменників **градъ**, **врѣма**. Які зміни і в результаті якого закону відбулися в цих словах?
7. Зіставте форми **рєчєє** і **рьцѣтєє**, підкресліть корінь. Подайте інфінітив, перерахуйте всі можливі чергування голосних і приголосних звуків у корені даного дієслова.
8. Визначте тип відмінювання іменника **оученикъ**. У яких формах він вживається в тексті? Випишіть із тексту всі іменники, які відмінюються за цим типом.
9. Провідмініяйте іменник **ржка**. У яких відмінках наявне чергування приголосних звуків?
10. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №2

ПОДОВЪНО ЄСТЪ ЦРЪСТВИЕ НЕБЕСКОЕ ЧЛВКОУ ДОМОВИТЖ. ІЖЕ ИЗИДЕ КОУПЪНО УТРО НА ІАТЬ ДЪЛАТЕЛЪ ВІНОГРАДОУ СВОЕМОУ. СЪВЪЦАВЪ ЖЕ СЪ ДЪЛАТЕЛЫ ПО ПЪНЖЗОУ НА ДЕНЬ ПОСЪЛА ІА В ВЪНОГРАДЪ СВОИ. І ІШЕДЪ ВЪ ТРЕТИЖ ГОДИНЖ. ВИДЪ ІНЫ НА ТРЪЖЦИ СТОЇШТА ПРАЗДЪНЫ И ТЪМЪ РЕЧЕ ИДЪТЕ И ВЫ ВЪ ВІНОГРАДЪ МОИ. І ЄЖЕ ВЖДЕТЪ ПРАВЪДА ДАМЪ ВАМЪ. ОНИ ЖЕ ИДЖ ПАКЫ ЖЕ ІШЕДЪ ВЪ ШЕСТЖИЖ И ВЪ ДЕВАТЖИЖ ГОДИНЖ СЪТВОРИ ТАКОЖДЕ. ВЪ ЄДИНЖИЖ ЖЕ НА ДЕСЕТЕ ГОДИНЖ ІШЕДЪ.

(Марійнське Євангеліє. МФ, ХХ).

1. Прочитайте, переписіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності з законом відкритого складу.
4. Визначте позиції редукованих голосних у словоформах: **коупно**, **свѣщавъ**, **посъла**, **праздъны**, **сътвори**, **ишедъ**, **еєсть**.
5. Доведіть, що у словах **година** і **ждати** історично один і той же корінь.
6. Поясніть чергування кореневих голосних у словоформах **зовж** **зъвати** // **призывати**.
7. Поясніть походження палатальних приголосних:
 - Ж** — у словах **тръжици**, **дроуже**;
 - Ч** — у словах **реєчєє**, **чьто**;
 - Ш** — у словах **ишедъ**, **глаголаша**;
 - Ц** — **цѣсарствієє**;
 - ШТ** — у словах **тръжици**, **стоѣшта**, **свѣштавъ**;
 - З** — у слові **пѣнѣзоу** (пор. д.-в.-н. *phening*).
8. Який звук у словоформі **тръжици** плавний **Р** чи редукований **Ъ** є складотворним у сполученні **РЪ**? Реконструйте православ'янський архетип слова **тръгъ** і зробіть висновок про походження складотворчих.
9. Чи однаково відмінювались іменники **оутро** і **око**? Провідмінійте їх.
10. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №3

члѣвкъ єдинъ сѣтвори вечерѣ велиѣ. и зѣва мѣногы и посѣла рабѣ свои въ годѣ вечера рещти зѣваннымѣ градѣте. ѣко оуже готова сѣтѣ въсѣ. і начаса вѣкоупѣ отрицати сѣ вси прѣвы рече ємоу. село коупихѣ и имамѣ нждѣ изити и видѣти є. моѣ та имѣи ма отѣрочѣна. и другы рече сѣпрѣгѣ воловѣныхѣ коупихѣ патѣ. и градѣ искоуситѣ ихѣ. моѣ та имѣи ма отѣрочѣна. и другы рече женѣ поѣсѣ и сего ради не могѣ прити.

(Маріїнське Євангеліє. Лук, XIV).

1. Прочитайте, переписіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних у словах **зѣва**, **мѣногы**, **посѣла**, **зѣваннымѣ**, **вѣкоупѣ**, **єдинѣ**.
5. Який звук (плавний чи редукований) словоформи **прѣвы** є складотворчим у сполученні **рѣ**. Мотивуйте свою відповідь.
6. Поясніть походження палатальних приголосних у словоформах: **речеє**, **начаса**, **рещти**, **нждѣ**, **отрицати сѣ**. Доведіть, що у словах **пришѣдѣ**, **отѣрочѣна** після шиплячих **Ш** і **Ч** первісно знаходився **Ъ**.
7. Реконструйте праслов'янський архетип іменників **градѣ**, **рабѣ**. До якої давньої основи вони належать?
8. Визначте корінь у слові **сѣпрѣгѣ**. Укажіть чергування голосних звуків у цьому корені.
9. Визначте тип відмінювання іменника **члѣвкъ**. Провідмінійте. Поясніть чергування, що спостерігаються при відмінюванні. Випишіть із тексту інші іменники, які відмінюються за цим типом.
10. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №4

подобѣно єстѣ цѣвство нѣское цѣю іже сѣтвори бракъ ѣноу своємоу і посѣла рабы своѣ. призивати зѣваннымѣ на бракъ і не

хотѣахъ. прити. паки посѣла ины рабы ꙗко рѣцѣте зѣванымъ. се обѣдъ мой оуготовахъ. і юнцы мои оупитѣнаа исколена. і всѣ готова. придѣте на бракъ. ѡни же нерождѣше отидѣ. овъ на село свое ѡвѣ же на коупля а прочи емѣше рабы его досадиша имъ. и избиша ѡ і слышавъ црѣ тѣ розгнѣва са.

(Синайський требник МФ, XXII).

1. Прочитайте, переписіть, зробіть переклад українською чи російською мовою.
2. Дайте характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних у словоформах **подобѣно**, **бракъ**, **посѣла**, **рѣцѣте**, **юнцы**.
5. Який звук плавний чи редукований у словоформах **исполѣниша**, **оумлѣча**, **облѣчена** є складотворчим у сполуках **ЛЪ**, **ЛЬ**.
6. Поясніть походження звука у словах **пѣти**, **зѣвомъ**, **тѣмѣ** (пор. лат. *pons, -ntis* — міст).
7. Відтворіть праслов'янську форму **градъ**. Чому старослов'янським сполукам **ра**, **ла**, **рѣ**, **лѣ** в українській та російській мовах відповідають повноголосні сполуки **-оро-**, **-оло-**, **-ере-**?
8. Поясніть походження палатальних приголосних у словах:
Ж – **дроуже**, **скръжетъ**;
Ч – **плачь**, **брачъное**, **облѣчена**;
Ш – **ишедѣше**, **исплѣниша**;
ШТ – **исходца**, **обращете**;
ЖД – **нерождѣше**;є
Ц – **рѣцѣте**, **рѣцѣ**, **юнцы**;
З – **нозѣ**.
9. Як виникли **Ж**, **Ч**, **Ш** у словоформах **възлежацинѣхъ**, **оумлѣча**, **слышавъ**?
10. Як виник **Л** у слові **коупля**?
11. Визначте давню основу іменників **чловѣкъ**, **село**, **сынъ**. Провідмініайте їх.
12. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №5

въсходацію нѣоу въ весь етерж сьрѣте и десять прокаженъ мжжъ. іже ставъше издалече, и ті възнѣса гласъ. глште. нѣе наставніче помлоуи нѣи. и відѣвъ ѿ рече имъ. шедъше покажите сѧ нереомъ. и бѣи иджщемъ им ичистиша сѧ. єдинъ же отъ нихъ відѣвъ. ѣко ицѣлѣ. възврлти сѧ. гласомъ велиемъ слава бѧ. и падъ ниць на колѣноу єго хвалж ємоу въздасть.

(Ассеманієве Євангеліє. Лук, XVII).

1. Прочитайте, перепишіть, зробіть переклад українською чи російською мовою.
2. Дайте характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних у словоформах **въсходацію, сьрѣте, ставъше, шедъше, възврлти, падъ, въздасть.**
5. Чи однакове походження сполучення **ла** в словах **гласъ і слава**?
6. Які зміни відбулися на морфемному шві кінцевого приголосного префікса і початкового приголосного кореня в словоформах **ичистиша сѧ, ицѣлѣ.**
7. Поясніть походження палатальних приголосних у наведених словах:
Ж - прокаженъ, покажите сѧ, мжжъ;
Ч - издалече, наставніче, рече;
Ш - ставъше, шедъше;
ШТ - въсходацію, глште, иджщемъ;
Ц - ицѣлѣ, ниць.
8. Реконструйте праслов'янський архетип старослов'янського іменника **гласъ.**
9. Знайдіть у тексті форми сигматичного аориста 3 ос. множини.
10. Зробіть повний морфологічний аналіз тесту.

Варіант №6

чловѣкъ етеръ вѣ богатъ. іже імѣаше приставникъ. и тѣ
окл'еветанъ бысть къ н'емоу. ꙗко растачаѣ імѣньѣ его. і
приглашь і рече емоу. чѣто се слышж о тебѣ въздаждь.
отъвѣтъ о приставл'ени(и) домовнѣемъ. не възможеши бо къ
томуу домоу строіти. рече же въ себѣ приставникѣ домоу. чѣто
сътвор'ѣж. ꙗко господь моі отъемлетъ строенъе домоу отъ мене
копати не мож. хлжпати стыждж сам разоумѣхъ чѣто сътворж
егда отъставл'енъ бждж отъ строенъѣ домоу. примжтъ ма въ
домы своя.

(Зографське Євангеліє. Лук., XVI).

1. Прочитайте, переписіть, зробіть переклад українською чи російською мовою.
2. Дайте характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних у словоформах **тѣ, приставникѣ, отъвѣтъ, домовнѣемъ, чѣто, сътворж, възможеши**. Свою відповідь мотивуйте.
5. Поясніть походження палатальних приголосних **Ж, Ч, Ш, ЖД** у словоформах **възможеши, чѣто, імѣаше, въздаждь, стыждж сам**.
6. Зіставте займенникову форму **ма** із давньопрусською **mien** і поясніть походження носового **ę** у старослов'янській мові.
7. Визначте тип відмінювання іменників **домъ, господь**. Провідмініяйте їх.
8. Випишіть із тексту форми дієслова **быти**, охарактеризуйте їх, покажіть суплетивність форм цього дієслова.
9. Визначте корінь у словоформі **растачаѣ** і вкажіть на можливі чергування голосних і приголосних у корені цього слова.
10. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №7

і призъвавъ єдиного кождо длъжникъ господѣ своего. глаголааше пръвоуму. колицѣмь длъжень єси господиноу своему. он же рече .рѣмь. мѣръ олѣа онъ же рече, прими боукъви твоѣа. і сѣдъ скоро напиши .й. по томъ же другоуму рече, ты же колицѣмь длъженъ єси. онъ же рече сътомъ коръ. пышеница глагола єму. прими боукъви твоѣа. и напиши.ѡ.

(Зографське Євангеліє. Лук., XVI)

1. Прочитайте, перепишіть, зробіть переклад українською чи російською мовою.
2. Дайте характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних у словоформах **призъвавъ, мѣръ, боукъви, сътомъ, коръ, сѣдъ.**
5. Який звук (плавний чи редукований) у словоформах **длъжникъ, пръвоуму** є складотворчим у сполуках **РЪ, ЛЪ**. Відповідь мотивуйте.
6. Поясніть походження **Ц** у слові **колицѣмь**.
7. Випишіть із тексту всі відмінювані дієслівні форми, визначте форму інфінітива кожного із них, а також час, число, особу. Визначте класи дієслів.
8. Визначте давню основу і тип відмінювання іменників **длъжникъ, пышеница**. Провідмініяйте їх.
9. Випишіть із тексту займенники, визначте їх форми. Провідмініяйте займенники **єдинъ, ты**.
10. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №8

придѣте бл҃гні отѣца моего. наслѣдоуите оуготованое вамъ цр҃ствіе. отъ сѣложеніѣ вѣсего мира, възалкахъ во єѡ и дасте ми ѣсти. въздадахъ сѡ и напоисте мѡ. страненъ бѣхъ и вѣвѣсте мѡ. нагъ и одѣсте мѡ. болѣхъ и посѣтисте мене, въ темъници бѣхъ и придете къ мнѣ. тѣгда отъвѣштажтъ ємоу праведници гл҃жште. ꙗкогда тѡ видѣхомъ алчѣща и надроухомъ. ли жаждѣща и напоухомъ. когда же тѡ видѣхомъ странъна и вѣвѣсомъ. ли нага и одѣхомъ, когда тѡ видѣхомъ болашта іли въ темъници придомъ къ тебѣ.

(Марійнське Євангеліє. МФ., XXV).

1. Прочитайте, перепишіть, зробіть переклад українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих у словоформах **вѣсего нагъ, мнѣ, странъна, одѣхомъ**.
5. Поясніть написання **темъници і темъници** замість **тьмъници; страненъ** замість **странънъ; отѣца** замість **отѣца**; подвійне написання **вѣвѣсомъ і вѣвѣсте**.
6. Реконструйте праслов'янський архетип іменника **тьмъница**. Відповідь аргументуйте.
7. Яке походження носового звука **ѡ** у словоформах **мѡ, тѡ, сѡ**?
8. Визначте походження палатальних приголосних у словоформах
Ж - сѣложеніе;
Ч - алчѣщта, реечееть;
Ш - мнѣшихъ;
ШТ - жаждѣща, отъвѣштажтъ, глаголѣжште, алчѣщта;
ЖД - жаждѣща.
9. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.
10. Зробіть аналіз головних членів речень.

Варіант № 9

ї рече къ нимъ къто отъ васъ иматъ друґгъ. ї идеть къ немоу полу ношти. ї речеть емоу друґже даждъ ми въ займъ три хлѣбы. їде друґгъ ми приде съ пжти къ мьнѣ. ї не имамъ чесо положити прѣдъ нимъ ї тъ из жтрѣждж отъвѣштавъ речеть не твори ми троудъ. юже двѣри затворены сжтъ. ї дѣти моѣ съ мьноѣ на ложи сжтъ. не могж вѣстати дати тебѣ... ї азъ глѣж вамъ. просите и дастъ сѣ вамъ. їштите и обрацете тльцѣте и отврѣзетъ сѣ вамъ

(Маріїнське Євангеліє. Лук., XI)

1. Прочитайте, перепишіть, зробіть переклад українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію голосних у словоформах **къто, иматъ, съ, мьноѣ, вѣставъ, двѣри, отъвѣштавъ.**
5. Зіставте слово **друґгъ** з литовським **drāugas**. Поясніть походження звука **ґ**.
6. Поясніть походження палатальних приголосних:
Ж друґже, ложе;
Ч - рече, чесо;
ШТ - ношти, отъвѣштавъ, їштите, обраштете;
ЖД - даждъ;
Ц -- тльцѣте.
7. Поясніть походження звука **Л** у дієслівній формі **приемлетъ**.
8. Який звук (плавний чи редукований) у словоформах **тльцѣте, отъврѣзетъ сѣ** є складотворчим у сполуках **РЪ, ЛЪ**.
9. Визначте походження носового голосного **ж** в словоформах **пжти, сжтъ**.
10. Провідмініяйте іменник **друґгъ**, поясніть чергування приголосних.
11. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №10

Члкъ єдинъ добра рода иде на странѣ далече. приѣти себе
цѣрствіе і възврати сѧ. призъвавъ же десѧть рабъ своихъ. і
дасть имъ десѧть мѣнасъ. і рече къ нимъ. коуплѣ дѣйте
дондеже придѣ. граждѧне же єго ненавиѣбахъ єго. посѣла шѧ
молитвѣ въ слѣдъ єго глѣжше не хощемъ сѧмоу да
цѣрствоуѣтъ надъ нами. і бысть єгда сѧ възврати. примѣ
цѣрствіе. і рече да пригласѧтъ ємоу рабы ты. імъже дасть
сѣребро.

(Марійнське Євангеліє. Лук., XIX)

1. Прочитайте, переписіть, зробіть переклад українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ъ, Ъ** у словоформах: **призъвавъ, рабъ, посѣлаша, слѣдъ, възврати, сѣребро.**
5. Зіставте слова **десѧть, сѣтъ** з відповідними словами інших індоєвропейських мов (пор. лит. **deszintas**, лат. **decem** — десять; лат. **sunt** — є (3 ос. мн.)) і поясніть походження звуків ***o, *e** у слов'янських мовах.
6. Реконструйте давній архетип іменника **граждѧне**. Поясніть фонетичні зміни, які відбулися в цій словоформі.
7. Поясніть походження палатальних приголосних у словах: **далече, рече, пришеѣдъ, хощемъ, глаголіжште.**
8. Поясніть походження **Л** у словоформах **коуплѣ, въземлеши**. Реконструйте праслов'янський архетип цих слів.
9. Визначте тип відмінювання, давню основу іменника **рабъ**. Провідмініяйте цей іменник.
10. Зробіть повний морфологічний аналіз.

Варіант №11

Въ о҃нво . прѣхода ꙗ҃с видѣ лев҃гнѣ альфеова. сѣдѣща на мытѣници ꙗ҃ла ємоу по мнѣ иди и вѣставѣ въ слѣдѣ єго иде. и бысть възлежащю ємоу въ домоу єго. и мѣнози мытарє и грѣшѣници. възлежахѣ съ ꙗ҃сомъ и съ оученикы єго. бѣша бо мнози и по немъ идѣ. кѣнижѣници же и фарисєи. видѣвъше і҃аждѣщѣ. съ мытары и грѣшники. ꙗ҃лахѣ оученикомъ єго. что се тако съ мытары и грѣшники гасѣ и пиєтѣ. слышавѣ же ꙗ҃с ꙗ҃ла имъ. не трѣбѣжѣтъ сѣдравнѣ врача нѣ болащєн.

(Савина книга. Марк., II, 14—17)

1. Прочитайте, перепишіть, зробіть переклад українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ѣ, Ъ** у словоформах **вѣставѣ, мытѣници, правѣдѣникѣ, кѣнижѣници, видѣвъше**.
5. Поясніть написання **мнѣ** замість **мнѣѣ**, **мнози** замість **мѣнози**.
6. У тексті Зографського Євангелія представлено написання **грѣшѣници, кѣнижѣници**. Доведіть, що в цих словах раніше вживався **Ѣ** після **Ж, Ш**. Як пояснити написання **Ѣ** після **Ж, Ш** у цих словах?
7. Чи однакового походження сполучення **РА** в слові **врача** та в слові **сѣдравнѣ**? Реконструйте праслов'янський архетип слова **сѣдравнѣ**. Яких фонетичних змін зазнало це слово в різних діалектах праслов'янської мови?
8. Поясніть походження палатальних приголосних у наступних словоформах:
 - Ж** – възлежаахѣ, кѣнижѣници;
 - Ч** – оученикы, чѣто, врача;
 - Ш** – бѣша, видѣвъше; слышавѣ;
 - Ц** – мытѣници, грѣшѣници, кѣнижѣници;
 - Ц** – сѣдѣща, іаждѣщѣ, болащєн;
 - З** – мѣнози.

9. Якого походження кінцевий звук **И** в словах **грѣшѣници, кѣнижѣници, мѣнози**. Доведіть, що в словоформах **мѣнози** і **оумножити** перед **И** представлені рефлексі того ж самого звука.
10. Із якого звука походить голосний **А** в словах **възлежахъ, слышавъ**?
11. Визначте тип відмінювання іменників **оученикѣ, грѣшникѣ**. Провідмінійте їх. Поясніть наявні чергування приголосних звуків.
12. Чим відрізняються тематичні дієслова від атематичних? Покажіть це на дієсловах **пастн** і **питн**.
13. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант № 12

рече ѣ. притѣчъ снѣ. Члоу єдиномуу богатоу оубовъзи сѧ нива, и помышлѣше в себѣ гла что сътворѣ. како не и(ма)мѣ кѣде събрати плодѣ моихѣ. и рече се створѣ. разорѣ. житѣницѣ моѣ. и большѣ съзиждѣ. и съберѣ тоу всѧ жита моѧ. и добре свое. и рекѣ дѣши свое'и имаши много добро. лежащее на лѣтѧ многа. почи пѣждѣ пиі весели сѧ. бѣ. везоумьлю. бѣ снѣ ноцѣ въземлѣтѣ дѣшѣ твоѣ. а пѣже оуботови. комуу бѣдѣтѣ. се гла възгласи. имѣ'и и оуши слышати да слышати.

(Савина книга. Лук., XII, 16—21)

1. Прочитайте, переписіть, зробіть переклад українською чи російською мовою.
2. Дайте характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ъ, Ъ** у словоформах: **плодѣ, сътворѣ, имамѣ, кѣде, въземлѣтѣ**.
5. Пояніть написання **в себѣ**, замість **въ себѣ**; **многа** замість **мѣнога**; **вса** замість **вѣса**; **что** замість **чѣто**, **кѣде** замість **кѣде**.
6. Визначте корінь у словоформі **възгласи**, реконструуйте праслов'янський архетип цього кореня, поясніть фонетичні зміни, які відбулися в ньому.
7. З якого звука виник голосний **А** в слові **слышати**?
8. Визначте походження палатальних приголосних у словоформах:

жито, лежачее, рече, почи, притъчж, оуши, слышати, доуши, большж, житъницж.

9. Визначте походження м'яких приголосних **ц**, **жд** у словах **ноцъ**, **гаждъ** Доведіть, що ці словоформи раніше закінчувалися на **Ъ**. Як пояснити написання **Ъ** у цих випадках.
10. Визначте тип, давню основу, різновид відмінювання іменників **притъча**, **житница**, **доуша**. Провідмініайте їх.
11. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №13

иѡу рождѡшю сѧ въ вѣѡлеоми иуд'еистѣмь въ дъни ирода црѣѡ.
се влѣсви отъ вѣстокъ. прѣдѡ въ ерѣмѣ. ѣлште. кѡде естѡ
рожден сѧ црѣ и'юдейск'ѡ. видѣхомъ бо звѣздѡ его на вѡстоцѣ.
и прѣдомъ поклонѣтъ сѧ емоу. слышавъ же иродъ црѣ сѡмѡте сѧ.
и весь иерѣмъ съ нимъ. и събѡравъ всѧ архiereѡ и
кѡнѣжники людскыѡ. вѡпрашааше ѡ кѡде хѣ рѡждаетѡ сѧ.
они же рѣша емоу. въ вѣѡлеоми иудеистѣи. тако бо писано
естѡ.

(Ассеманієве Євангеліє. МФ., II).

1. Прочитайте, переписіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ъ**, **Ь** у словоформах: **дъни**, **рождѡшю**, **вѣстокъ**, **кѡде**, **иродъ**, **кѡнѣжники**, **вѡпрашааше**.
5. Поясніть написання букви **И** після **Х** у слові **архiereѡ**?
6. Поясніть написання **Ь** замість **Ъ** у словоформах **вѡстоцѣ**, **прѣзавъ**, а також численні **Ь** замість **Ъ** після **К**: **кѡде**, **иудейскъ**, **кѡнѣжники**, **вѣстокъ**.
7. Який звук словоформи **влѣсви** плавний чи редукований виступає в функції складотворчого?
8. Зіставте слово **стѡти** з лат. **stāre** 'стояти', **даръ** із лат. **dōnum**

'подарунок' і поясніть походження звука **Л** у слов'янських мовах. Як виник звук **Л** в слові **слышати**? Зробіть висновок про походження звука **Л** в слов'янських мовах.

9. Поясніть походження палатальних приголосних у словах:
Ж - кнїжнїкы,
Ч - рече,
Ш - вѣпрашааше,
Ц - вѣстоцѣ.
10. Українському *звїзда*, російському *звезда* в польській мові відповідає *gwiazda*. Поясніть походження початкового сполучення **ЗВ** у старослов'янському слові **звѣзда**.
11. До якої давньої основи належить іменник **днь**? Провідмінійте цей іменник в однині, множині, двоїні.
12. У результаті якого фонетичного явища в слові **вѣстоцѣ** виник звук **Ц**. Відповідь обґрунтуйте.
13. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №14

тогда иродѣ та и призывавѣ влѣхѣи. испыта ѿ нїхѣ. врѣма ѣвльшаѣ сѣ звѣзды. и посылавѣ ѿ вѣ вїдлеомѣ. рече, шедѣше испытанте извѣстѣно о отрочатї. и егда обрштете. възвѣстите мї. да азѣ шедѣ поклонї сѣ емоу. они же послѣшавѣше црѣ идж. и се звѣзда ѿже вїдѣша на вѣстоцѣ. идѣаше бѣ отроча. вїдѣвѣше же звѣздѣ въздродоваша сѣ радостнїж велїе'ѿ зѣло. и вѣшедѣше вѣ храмнїж. идеша отроча сѣ марїеж.

(Ассеманієве Євангелїє. МФ., II)

1. Прочитайте, перепишіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ъ**, **Ь** у словоформах: **азѣ**, **пославѣ**, **шедѣше**, **извѣстѣно**, **возвѣститѣ**, **шедѣ**.
5. Порівняйте старослов'янські слова **злато**, **странж**, **врѣма**, **храмнїж**, **възвратиша сѣ** з відповідними українськими чи російськими. Реконструйте праслов'янські архетипи наведених

- слів. Поясніть походження повноголосих і неповноголосих сполук.
6. Реконструйте праслов'янські архетипи словоформ **врѣмѧ, странѧ**. Визначте походження звуків **ѧ, ѧ**.
 7. Поясніть чергування голосних у корені **рождьшю** (інф. **родити**) і **раждаеть сѧ** (інф. **рлждати сѧ**).
 8. Поясніть походження палатальних приголосних:
 - Ч** – у слові **отрочѧ**,
 - Ш** — у словоформах **шедъ, послоушавъше**;
 - Ц** — у словоформі **въстоцѣ**,
 - ШТ** — у словоформі **обращете**.
 9. Реконструйте праслов'янський архетип слова **звѣзда**. Наведіть відповідники цього слова в українській та російській мовах. Поясніть походження початкового **зв** у старослов'янській мові.
 10. Поясніть походження приголосного **Ѧ** у словоформі **ѣвльшѧ** (пор. інф. **гавити**).
 11. Визначте, до якого класу належить дієслово **идти**. Провідмініяйте це дієслово в усіх минулих часах.
 12. Визначте, до якої давньої основи належать іменники **врѣмѧ, отрочѧ**. Провідмініяйте їх.
 13. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №15

блаженъ рабъ тѣ. егоже пришедъ гнѣ свои обраштеть тако творашта. аминь глѧж вамъ. ѣко надъ всѣмъ имѣниемъ поставити и. аште ли речеть зѣлы рабъ въ срѣдци своемъ. къснитъ мои гнѣ прити. ѡи начьнетъ бити клеврѣты свои. ѣсти же и пити съ пиѣницами. придетъ гнѣ раба того въ день въ ньже не чаеть. ѡи въ часъ въ ньже не вѣсть. ѡи протешеть і полѣма. часть его съ покриты положитъ. тоу вждеть плачь и ск(р)ѣжетъ зѧвомъ

(Марійське Євангеліє, МФ., XXIV).

1. Прочитайте, переписіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.

3. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
4. Визначте позицію редукованих голосних у словоформах: **рабъ, зълы, пришедъ, аминь, въсѣмь, къснить, ньже, плачь.**
5. Дайте фонетичне пояснення написанням: **день** замість **днь**, **къснить** замість **къснить**.
6. Який звук у словоформах **въ сѣдци, скръжетъ** плавний чи редукований у підкреслених сполуках є складотворчим? Відповідь мотивуйте.
7. Зіставте старослов'янські словоформи **зѣбомъ** (наз. одн. **зѣбъ**) із литовською **žambas** 'крюк, гак'; **мѣдры** із литовською **mandrus** 'бадьорий'; **врѣмѣ** із ***vertmen** і зробіть висновок про походження **У, ę** у праслов'янській мові.
8. Поясніть походження палатальних приголосних у наступних словоформах:
 - Ж** – блаженъ, положитъ;
 - Ч** – речетъ, начьнетъ, плачь;
 - Ш** - протешетъ;
 - ШТ** - творашта, обраштетъ;
 - Ц** - пиѣницами.
9. Реконструйте праслов'янські архетипи слів **благо, врѣмѣ**. Проясніть походження неповноголосих сполук **ла, рѣ**.
10. Визначте давню основу і тип відмінювання іменників **рабъ, часть**. Провідмінійте їх.
11. Визначте, до якого класу належить дієслово **творити** і продієвідмінійте його в теперішньому та простих минулих часах.
12. Випишіть із тексту всі дієслова, вжиті в неозначеній формі, визначте їх належність до дієслівних класів. Одне дієслово продієвідмінійте в усіх минулих часах.
13. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант № 16

длъжникъ єдинъ длъженъ тьмоѡ талантъ. не имѡштоу же ємоу чєсо въ(з)дати повелѣ господь єго да продадѡтъ и. и женѡ єго и чада и вѣсе єлико имѡаше и отъдаті. и падъ же оубо работъ кланѡше сѡ глаголюж. господи потрѣпи на мѣнѣ и вѣсе ті въздамъ. Милосрѣдовавъ же господь раба поусти и длъгъ. отъпоусти ємоу. ишедъ же работъ обрѣте єдино҃го отъ клеврѣтъ своихъ іже бѣ длъженъ ємоу сътомъ пѣназь.

(Ассеманієве Євангеліє. МФ. XVIII, 23—28).

1. Прочитайте, переписіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова тексту на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ъ**, **Ь** у наступних словоформах: **тьмоѡ**, **въздати**, **господь**, **ишедъ**, **сътомъ**, **отъдаті**.
5. Який звук у словоформах **длъгъ**, **потрѣпи**, **милосрѣдовавъ** плавний чи редукований є складотворчим у підкреслених сполуках? Відповідь обґрунтуйте.
6. Дайте фонетичне пояснення написанням **въздамъ** замість **въздамъ**, **вєсь** замість **всь**, **длъженъ** замість **длъжнъ**, **работъ** замість **равтъ**.
7. Поясніть походження сполук **ра**, **рѣ** у словоформах **работъ**, **прѣдасть**.
8. Зіставте слово **пѣназь** із др.-в.-нім. *phening*, форму знахідного відмінка однини **женѡ** із лат. знахідним однини *silvam*, *aguam*. Поясніть походження носових **o*, **e* у праслов'янській мові.
9. Поясніть походження приголосного **З** у слові **пѣназь** (пор. др.-в.-нім. *phening*). Відповідь мотивуйте.
10. Визначте походження палатальних приголосних у словоформах:
Ж – длъжникъ,
Ш – ишедъ,
ШТ – имѡштоу.
11. Установіть давню основу і тип відмінювання іменника **длъжникъ**. Провідмінійте цей іменник. Поясніть наявне

чергування приголосних при словозміні. Укажіть на причини, що викликали ці чергування.

12. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант № 17

чловѣкъ нѣкыи. имѣ дѣва сына и рече мѣнии сынѣ юо оцѣоу оѣе. даждь ми достоинѣ часть имѣниа и раздѣли има и имѣниѣ и не по мѣнозѣхѣ дѣньхѣ. събъравѣ всѣ мѣнии сынѣ. отиде на странѣ далече, и тоу расточи имѣниѣ. живы блждно иждивѣшоу же юмоу вса. бысть гладѣ крѣпѣкъ на странѣ тои. и тѣ начатѣ лишати сѣ и шѣдѣ прилѣпи сѣ юдиноу. отѣ житель тоѣ страны, и посѣла и на села своѣа пастѣ свинни и желаше насытити чрѣво своѣ. отѣ рожьць. ѣже ѣдѣахѣ свинниѣ и никѣто же не дагаше юмоу вѣ себе же пришедѣ рече, коликоу наимѣникѣ оцѣа моѣго избываѣтъ хлѣби.

(Остромирово Євангеліє, XV).

1. Прочитайте, переписіть, зробіть переклад українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих **Ъ**, **Ь** у словоформах: дѣва, мѣнии, мѣнозѣхѣ, дѣньхѣ, събъравѣ, крѣпѣкъ, посѣла, рожьць, пришедѣ.
5. Визначте походження палатальних приголосних у словоформах:
Ж – живы, житель, рожьць;
Ч – рече, оѣе, расточи, далече;
Ш – лишати сѣ, дагаше, пришедѣ;
Ц – рожьць;
З – мѣнозѣхѣ.
6. Реконструйте праслов'янські архетипи слів **гладѣ**, **чрѣво**. Порівняйте їх з українськими чи російськими відповідниками. Поясніть, чим викликані відмінності між старослов'янськими та українськими коренями цих слів.
7. Поясніть походження **Ъ**, **А** у слові **дѣва** (пор. лат. *diva*).
8. Якого походження звук **ѣ** у словоформі **мѣнозѣхѣ**? Відповідь мотивуйте.

9. Випишіть слова, в яких відображені процеси першої, другої, третьої палаталізації задньоязикових приголосних **Г, К, Х**. Поясніть причини першої палаталізації.
10. Визначте давню основу і тип відмінювання іменників **отць, сынъ**. Провідмінійте їх.
11. Знайдіть у тексті форму наказового способу, визначте число та особу.
12. Випишіть усі форми дієслів, вжиті в імперфекті, наведіть їх у неозначеній формі.
13. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №18

азъ же съде гладъмь гыбнж. вѣставъ. идж къ оцѣу моѣмоу. и рекж кмоу оѣе. съгрѣшихъ на нѣбо и прѣдъ тобож оуже нѣсмь достоинъ нарешти сѧ сынъ твои сътвори ма тако єдино҃го отъ наимъникъ твоихъ и вѣставъ. иде къ оцѣу своѣмоу кште же кмоу далече сжштоу оузьрѣ и оѣь его и милъ кмоу быстъ и текъ паде на выж кго. и облобыза и рече же кмоу сынъ оѣе. съгрѣшихъ на небо и прѣдъ тобож оуже нѣсмь достоинъ нарешти сѧ сынъ твои.

(Остромирово Євангеліє. Л., XV).

1. Прочитайте, перепишіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ъ, Ъ** у словоформах: **сынъ, гладъмь, съгрѣшихъ, прѣдъ, наимъникъ, достоинъ**.
5. Випишіть із тексту слова, в яких відбулося пом'якшення приголосних під дією **ј**.
6. Реконструйте праслов'янський архетип іменника **отць**. Поясніть походження палатального приголосного **Ц**.
7. Реконструйте праслов'янський архетип іменника **гладъ**. Напишіть український відповідник. Поясніть, чим зумовлені фонетичні відмінності кореня.
8. Визначте давню основу і тип відмінювання іменників **небо**,

наимъникъ. Провідмініайте їх.

9. Продієвідмініайте дієслово **ректи** в усіх минулих часах.

10. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №19

рече же оць. къ рабомъ своимъ изнесѣте одеждѣ прѣвѣж. и
облѣцѣте и дадите прѣстень на рѣкѣ кго. и сапогы на нозѣ и
приведѣше тельць оупитаныи заколѣте. и ѣдѣше да веселимъ
сѣ тако сынъ мой сѣ. мрътвѣ бѣ и оживѣ из гыблѣ бѣ и обрѣте
сѣ и начашѣ веселитисѣ бѣ же бнѣ старѣи насель и тако грады
привлижисѣ къ домоу. слыша пѣниа и лихы и призѣвавѣ ѣдиноаго
отъ рабѣ въпрааше. чѣто оубо си сѣтъ он же рече емоу тако
братъ твои прииде...

(Остромирово Євангеліє, XV).

1. Прочитайте, перепишіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих **Ъ, Ъ** у словоформах: **приведѣше, тельць, ѣдѣше, сынъ, призѣвавѣ, рабѣ, чѣто, братъ.**
5. Знайдіть у тексті випадки вживання складотворчих **Р, Л**. Поясніть їх походження.
6. Визначте походження палатальних приголосних у словоформах:
Ж – **оживѣ,**
Ч – **начашѣ, чѣто;**
Ш – **приведѣше, слыша;**
Ц – **отѣць, тельць.**
7. Реконструйте праслов'янські архетипи іменників **отѣць, тельць.**
8. Поясніть походження **ѣ** у словоформах **на, нозѣ, облѣцѣте.**
9. Визначте давню основу і тип відмінювання іменників **домъ, братъ.** Провідмініайте їх.
10. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.
11. Підкресліть граматичні основи в тексті.

Варіант № 20

петръ же вьнѣ сѣдѣаше. на дворѣ і пристѣпи къ немуѣ єдина рабыни, глѣшти і ты бѣ съ іѣомь галилѣискымъ. онъ же отъврѣже сѧ прѣдъ всѣми глѣ. не вѣмь чѣто глѣши. ішьдѣшю же ємоу въ врата оузьрѣ и дроугаѣ і глѣ ємоу. тоу і съ бѣ чѣкъ съ іѣомь назарѣниномь і паки отъврѣже сѧ съ клатвоуж. ѣко не знаѣ чѣка. не по многоу же пристѣпѣше. стоѣшѣ рѣша петрови въ істинѣ і ты отъ нихъ єси.

(Зографське Євангеліє, XV).

1. Прочитайте, переписіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ъ, Ъ** у наступних словоформах: **вьнѣ, отъврѣже, прѣдъ, оузьрѣ, ішьдѣшю, вѣмь.**
5. Визначте походження палатальних приголосних у словоформах:
Ш – ішьдѣшю,
Ж – отъврѣже,
ШТ – глѣшти,
Ч – чѣто.
6. Реконструйте праслов'янський архетип іменника **врата**. Наведіть український чи російський відповідник. Поясніть, чим викликані відмінності між старослов'янським і українським коренем цих слів.
7. Визначте класи дієслів **пристѣпити, глаголати, знати**.
8. Провідмініайте дієслово **глаголати** у теперішньому часі та імперфекті.
9. Визначте давню основу і тип відмінювання іменників **рабыни, чловѣкъ**. Провідмініайте їх.
10. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №21

бѣ же тоу ст҃дѣньць и іаковль ꙗкъ же тро҃ждь сѧ отъ пѣти сѣдѣаше тако на ст҃дѣньци година же бѣ іако шестаѧ приде жена отъ самаритѧ почрѣтъ воды, ꙗко же ꙗкъ даждь ми пити о҃ченици бо ꙗко ошѣли бѣах҃ въ градъ. да брашно коупатъ ꙗкоже ꙗкъ самаряныни како ты ио҃де и сы отъ мене пити просиши жены самаряныни сѣшѧ.

(Остромирово Євангеліє, Іоан IV)

1. Прочитайте, переписіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ѣ, Ѥ** у наступних словоформах: **ст҃дѣньць, ошѣли, іаковль, тро҃ждь, даждь, градъ.**
5. Поясніть походження шиплячих приголосних звуків у словоформах:
Ч – почрѣтъ, о҃ченици;
Ш – ошѣли,
Ж – жена.
6. Поясніть походження носових голосних у словоформах: **бѣах҃, ст҃дѣньць, сѣшѧ.**
7. У результаті якого фонетичного процесу виникли сполуки **вл, жд, шт** у словоформах: **іаковль, тро҃ждь, даждь, сѣшѧ.**
8. Поясніть походження звукосполучення **РА** в словах **брашно, градъ.** Наведіть українські чи російські відповідники. Поясніть, чим зумовлені відмінності між старослов'янськими та українськими чи російськими коренями цих слів.
9. Визначте корінь у словах: **година – жьдати – ожидати.** Поясніть історичні чергування, відтворіть праслов'янські архетипи цих слів.
10. Якого походження **И** в слові **о҃ченици**, поясніть походження звука **Ц** у даному слові.
11. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.

Варіант №22

рече ꙗкъ пришьдѣшимъ къ нему ꙗкоудеомъ азъ ꙗкъ свѣтъ
всемоу миру. Ходѣи по мѣнѣ не имать ходити въ тѣмѣ не
имать животъ вѣчьныи рѣша же кмоу фарисеи ты о себѣ самъ
свѣдѣтельствоукиши свѣдѣтельство твоѣ не вѣсть истинно
отъвѣща ꙗко и рече имъ аще азъ свѣдѣтельствоуки о мѣнѣ
самомъ свѣдѣтельство мое истинно ꙗкъ тако вѣмъ отъкждоу
придохъ и камо идѣ вы же не вѣсте отъкждоу градоу и камо
идѣ вы же по плѣти сѣдите.

(Остромирово Євангеліє, Лука 14, 16—20)

1. Прочитайте, перепишіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих **Ъ, Ъ** у наступних словоформах: **плѣти, пришьдѣшимъ, мѣнѣ, свѣтъ, тѣмѣ, вѣчьныи, отъкждоу.**
5. Поясніть походження палатальних приголосних у наступних словоформах:
Ш – пришьдѣшимѣ, рѣшѣ;
Ж – животъ,
Ч – рече, вѣчьныи;
ШТ – отъвѣща.
6. Знайдіть у тексті форми нетематичного дієслова **вѣдѣти**.
7. Випишіть із тексту всі займенники, вкажіть, до яких розрядів вони належать. Провідміняйте займенники **азъ і твои**.
8. Визначте давню основу і тип відмінювання іменника **свѣтъ**.
Провідміняйте цей іменник.
9. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.
10. Поділіть текст на окремі речення. Визначте головні та другорядні члени речень.

Варіант №23

ютроу же бивъшю съвѣтъ сътвориша вси архиереи і старци людьсци на їса ѣко оубити і съвазавъше и ведоша і прѣдаша пжтьскоу моу пилатоу ікемоноу тъгда видъ іюда прѣдавъ і его ѣко осждиша и раскаѣвъ са възврати ѣ. Сърєбрьникъ архиереомъ і старцемъ гла съгрѣшихъ прѣдавъ кровь неповиннѣ. они же рѣша чьто естъ намъ ты оузъриши і повръгъ е въ црѣкве отиде і ошдъ възвѣси са архиереї же приемъше сѣребро рѣша не достоїно естъ вѣложити его въ карванѣ...

(Зографське Євангеліє. Матфей, XVII)

1. Прочитайте, перепишіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ъ, Ъ** у наступних словоформах: **сътвориша, людьсци, възврати, сѣребрьникъ, съгрѣшихъ, чьто, црѣкве, ошдъ, приемъше, сѣребро, съвѣтъ.**
5. Поясніть походження **Ш** у словоформах: **съгрѣшихъ, рѣша, оузъриши.** Наслідок якого праслов'янського фонетичного процесу відображено у цих словоформах?
6. Назвіть і доведіть, результат якої палаталізації наявний у наступних словоформах: **старци, людсци.**
7. Поясніть походження носових голосних на прикладі словоформи **осждиша.**
8. Поясніть, чому в слові **архиереи** не відбулося перехідне пом'якшення **Х** перед **И.**
9. Чим пояснити написання **кръвѣ** замість **кръвь**?
10. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.
11. Поділіть текст на окремі речення. Визначте граматичні основи та їх вираження.

Варіант № 24

ПОЗДЕ ЖЕ БЫВЪШЮ. ПРИСТЪПИША КЪ НЕМОУ ОУЧЕНИЦИ ЕГО ГЛѢЖШЕ.
ПОУСТО ЁСТЬ МѢСТО. І ГОДИНА МИНЖ ЮЖЕ. ОТЪПОУСТИ НАРОДЫ, ДА
ШЪДЪШЕ ВЪ БЛИЖНАЯ ГРАДЦА КОУПАТЬ БРАШНА СЕБЕ, ІС ЖЕ
РЕЧЕ ІМЬ. НЕ ТРѢВОУЖТЬ ОТИТИ. ДАДИТЕ ІМЬ ВЫ ѢСТИ. ОНИ ЖЕ
ГЛАША ЕМОУ. НЕ ИМАМЪ СЪДЕ.ТЪКМО .Д. ХЛѢБЪ. І .Б. РЫБѢ. ОНЪ ЖЕ
РЕЧЕ. ПРИНЕСѢТЕ МИ Я СѢМО. І ПОВЕЛѢВЪ НАРОДОМЪ ВЪЗЛЕШТИ НА
ТРАВѢ. І ПРИМЪ .Д. ХЛѢБЪ. І .Б. РЫБѢ. ВЪЗРѢВЪ НА НѢБО БЛГВИ. ІІ
ПРѢЛОМЪ ХЛѢБЫ. ДАСТЬ ОУЧЕНИКОМЪ ОУЧЕНИЦИ ЖЕ НАРОДОМЪ. І ѢША
В'СИ І НАСЫТИША СЯ.

(Зографське Євангеліє. Матф., VII-24-26)

1. Прочитайте, перепишіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ъ, Ъ** у наступних словоформах: **БЫВЪШЮ, ОТЪПОУСТИ, ГРАДЦА, БРАШНА, ВЪЗЛЕШТИ, ВЪЗРѢВЪ, НАРОДЪ**
5. Поясніть походження палатальних приголосних:
Ш – пристѣпиша, глаша, шѣдѣше;
Ч – рече, оученикомъ;
Ц – оученици, градца;
ШТ – възлешти, глѣжше.
6. Знайдіть у тексті випадки I, II, III палаталізацій задньоязикових.
7. Посніть походження звука **И** у слоформі **оученици**. Реконструйте праслов'янський архетип цього іменника.
8. Визначте давню основу іменників **небо, мѣсто**. Провідмініайте їх.
9. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту.
10. Поділіть текст на окремі речення. Підкресліть головні й другорядні члени речення, вкажіть спосіб їх вираження.

Варіант №25

НЕ ОСЖЖДАИТЕ. ДА НЕ ОСЖЖДЕНИ БЖДЕТЕ. ІМЬ ЖЕ БО СЖДОМЬ СЖДИТЕ. СЖДАТЪ ВАМЪ. І ВЪ Н'ІЖ ЖЕ М'БРЖ М'БРИТЕ. ВЪЗМ'БРАТЪ ВАМЪ. ЧЬТО ЖЕ ВИДИШИ СЖЧЬЦЬ ІЖЬ ЕСТЬ ОЦЪ БРАТРА ТВОЕГО, А БРЬВНА ЕЖЕ ЕСТЬ ВЪ ОЦЪ ТВОЕМЬ НЕ ЧЮЕШИ. ЛИ КАКО РЕЧЕШИ БРАТОУ СВОЕМОУ. ОСТАВИ І ИЗЪМЖ СЖЧЕЦЬ ІЗ ОЧЕСЕ ТВОЕГО, І СЕ БРЬВЪНО ВЪ ОЦЪ ТВОЕМЬ ЛИЦЕМ'БРЕ. ІЗЪМИ ПРЪВ'БЕ БРЬВЪНО ІЗ ОЧЕСЕ ТВОЕГО І ТЪГДА ОУЗЬРИШИ ІЗАТИ І СЖЧЬЦЬ ІЗ ОЧЕСЕ БРАТРА ТВОЕГО, НИ ПОМ'БЦАИТЕ БИСЕРЪ ВАШИХЪ ПР'БДЪ СВИН'И'БМИ.

(Зографське Євангеліє. Матф., VII 24—26).

1. Прочитайте, перепишіть, перекладіть українською чи російською мовою.
2. Дайте коротку характеристику пам'ятки.
3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу.
4. Визначте позицію редукованих голосних **Ъ**, **Ь** у таких словоформах: **вЪзм'братъ**, **чьто**, **сжчьць**, **брьвна**, **тъгда**, **оузъриши**, **бисеръ**.
5. Поясніть походження палатальних приголосних у словоформах:
Ш – **оузъриши**,
Ч – **речеши**, **чьто**, **очесе**;
Ц – **сжчьць**, **оцъ**;
ШТ – **пом'бштаіте**.
6. Якого походження звук **ѣ** в слові **оцъ**? Реконструйте праслов'янський архетип цього іменника.
7. Доведіть, що в сполучі **РЪ** у слові **пръв'бе** наявний складотворчий **Р**. Яке звукосполучення йому відповідає в українській чи російській мові?
8. Визначте давню основу іменника **око**. Провідмінійте його. Чим викликані наявні чергування?
9. Зробіть повний морфологічний аналіз наведеного тексту.
10. Поділіть текст на окремі речення. Підкресліть головні і другорядні члени речення, вкажіть спосіб їх вираження.

ЗРАЗОК ВИКОНАННЯ ВАРІАНТА

Варіант №18

азъ же съде гладъмь гыбнѣ. вѣставъ. идѣ къ оцѣу моѣму. и рѣкъ кмоу оцѣ. съгрѣшихъ на нѣбо и прѣдъ тобою оуже нѣсмь достоинъ нарешти сѣ сынъ твои сътвори ма тако єдиногѣ отъ наимъникъ твоихъ и вѣставъ. иде къ оцѣу своѣму кште же кмоу далече сжштоу оузрѣ и оцъ его и милъ кмоу быстъ и текъ паде на выжъ кго. и облобыза и рече же кмоу сынъ оцѣ. съгрѣшихъ на небо и прѣдъ тобою оуже нѣсмь достоинъ нарешти сѣ сынъ твои.

(Остромирово Євангеліє. Л., XV).

1. Переклад тексту:

Я вже тут гину від голоду. Вставши, піду до батька свого й скажу йому: "Батьку! грішний я перед небом (перед Богом) і перед тобою. Я вже не достойний називатися твоїм сином. Зроби мене одним із наймитів твоїх". І вставши, пішов до батька свого. Коли він ще був далеко, побачив його батько й зрадів, підійшов до нього, обняв за шию, поцілував. Й сказав йому син: "Батьку! грішний я перед небом і перед тобою. Уже не достойний я називатися твоїм сином".

2. Дайте коротку характеристику пам'ятки:

Остромирово Євангеліє було написане в Києві у 1056–1057 рр. дяком Григорієм для новгородського посадника Остромира. Звідси його назва. Воно переписане з південнослов'янського оригіналу, але писар вніс в текст цілу низку особливостей давньоруської мови (змішував букви *оу* та *ж*, не завжди вірно передавав складотворчі сонорні тощо), тому більшість дослідників вважають цю пам'ятку не старослов'янською, а старослов'янською. Перше видання пам'ятки було здійснено в 1843 р. О. Х. Востоковим. У цьому виданні є коротка граматики, словник й відповідний текст грецькою мовою. До 1000-річчя хрещення Русі Російська Патріархія здійснила фототипове видання рукопису Остромирового Євангелія.

3. Поділіть слова на склади у відповідності із законом відкритого складу:

а-зъ же съ-де гла-дъ-мь гы-бнж. въ-ста-вь. и-дж къ ѓ-цоу мо-к-моу. и ре-кж к-моу ѓ-че. съ-грѣ-ши-хъ на нѣбо и прѣ-дъ то-бо-иж оу-же нѣ-смь до-сто-и-нъ на-ре-шти сѧ сы-нъ тво-и съ-тво-ри ма га-ко к-ди-но-го о-тѣ на-и-мь-ни-къ тво-и-хъ и въ-ста-вь. и-де къ ѓ-цоу сво-к-моу к-ште же к-моу да-ле-че сж-штоу оу-зъ-рѣ и ѓ-ць є-го и ми-лѣ к-моу бы-стѣ и те-къ па-де на вы-иж к-го. и об-ло-бы-за и ре-че же к-моу сы-нъ ѓ-че. съ-грѣ-ши-хъ на нѣ-бо и прѣ-дъ то-бо-иж оу-же нѣ-смь до-сто-и-нъ на-ре-шти сѧ сы-нъ тво-и.

4. Визначте позицію редукованих голосних **Ъ**, **Ь** у словоформах:

Слабка позиція (-)	Сильна позиція (+)
сынъ – у кінці слова	гладъ ⁺ мь – перед складом зі слабим редукованим
гладъмь – у кінці слова	
сѣ грѣшихъ – 1. перед складом з голосним повного творення; 2. у кінці слова	
прѣдъ – у кінці слова	
наимъникъ – 1. перед складом з голосним повного творення; 2. у кінці слова	
достоинъ – у кінці слова	

5. Випишіть із тексту слова, в яких відбулося пом'якшення приголосних під дією *j:

кште: в "Этимологическом словаре русского языка" М.Фасмера для цього прислівника реконструюється праформа *jest-je (т. 2, с. 31), тобто старослов'янське **ШТ** походить від *stj;

у дієприкметнику **сжшоу** реконструюється суфікс *ont+j, тобто церковносл. **ШТ** походить від *tj. Інші приклади з пом'якшеними приголосними належать до I палаталізації.

6. Реконструйте праслов'янський архетип іменника **отъць**. Поясніть походження палатального приголосного **Ц**.

Праслов'янська праформа *отьсь походить від *отькъ, утвореного від *оть (Фасмер, т. 3, с. 170). Палатальний приголосний **Ц** виник унаслідок 3-ї палаталізації задньоязикових, яка мала регресивний характер, тобто на задньоязиковий приголосний впливав голосний переднього ряду, який знаходився не перед, а позаду приголосного. За 3-ю палаталізацією, як і за 2-ю, задньоязикові *g, *k, *x переходили в м'які свистячі *z', *c', *s'.

7. Реконструйте праслов'янський архетип іменника **гладъ**. Поясніть, чим зумовлені фонетичні відмінності кореня: *goldъ, укр. голод, рос. голод.

Прасл. архетип включав сполучення *ol між приголосними (*tolt), яке мало дифтонгічний характер. Сполучення такого типу змінювалися пізніше, ніж інші дифтонги, не раніше VIII ст. н.е., тобто в той час, коли праслов'янська мова вже розпалась на окремі слов'янські мови. Тому зміни вказаних сполучень відбувалися по-різному в різних групах слов'янських мов. У південнослов'янських мовах, західнослов'янських, зокрема в чеській та словацькій відбулася перестановка звуків з подовженням голосного: *or>ра (**градъ**), *er>ра (**брѣгъ**), *ol>ла (**гладъ**), *el>лѣ (**млѣко**). Це так звані неповноголосні сполуки. Вони притаманні й старослов'янській мові.

У мові східних слов'ян після плавного розвинувся призвук, який потім, за міжскладовою асиміляцією, співпав з голосним перед плавним, і виникли так звані повноголосні сполуки: **городъ**, **берегъ**, **голодъ**, **молоко**. У сполученні *el звук e перед твердим l спочатку перейшов в o, тому виникло -оло-.

8. Визначте давню основу і тип відмінювання іменників **небо** і **наимъникъ**. Провідмініяйте їх.

Іменник середн. роду **небо** мав давню основу на приголосний з тематичним показником *-es, який зберігався в основах усіх відмінків, крім **Н.** та **З.** однини. Іменник чол. роду **наимъникъ** належав до давніх основ на *ǫ. Відмінювався за твердим варіантом. Оскільки основа закінчувалась на задньоязиковий k, при відмінюванні спостерігаються зміни за другою (М. одн., Н. та М. мн.) та першою (Кл.) палаталізаціями:

Н.	Р.	Д.	З.	О.	М.	Кл.
<i>Однина</i>						
НЕБО	НЕБЕСЕ	НЕБЕСИ	НЕБО	НЕ- БЕСЬМЪ	НЕБЕСЕ	
НА- ИМЬ- НИКЪ	НА- ИМЬ- НИКА	НА- ИМЬ- НИКОУ	НА- ИМЬ- НИКЪ	НА- ИМЬ- НИКОМЪ	НА- ИМЬ- НИЦЪ	НА- ИМЬ- НИЧЕ
<i>Множина</i>						
НЕ- БЕСА	НЕ- БЕСЪ	НЕ- БЕСЬМЪ	НЕ- БЕСА	НЕ- ВЕСЫ	НЕБЕ- СЪХЪ	
НА- ИМЬ- НИЦИ	НА- ИМЬ- НИКЪ	НА- ИМЬНИ- КОМЪ	НА- ИМЬНИ- КЫ	НА- ИМЬ- НИКЫ	НАИМЬ- НИ- ЦЪХЪ	
<i>Двоїна</i>						
Н.-З.		Р.М.		Д.-О.		
НЕБЕСЪ		НЕБЕСОУ		НЕБЕСЬМА		
НАИМЬНИКА		НАИМЬНИКОУ		НАИМЬНИКОМА		

10. Продієвідмінюйте дієслово **решти** (*rekti) в усіх минулих часах:

	Простий аорист	Сигматичний аорист	Імперфект
Одн. 1	рекъ	рекохъ	речаахъ
2	рече	рече	речааше
3	рече	рече	речааше
Мн. 1	рекомъ	рекохомъ	речаахомъ
2	речете	рекосте	речаашете
3	рекж	рекоша	речаахж
Дв.1	рековъ	рекоховъ	речааховъ
2	речета	рекоста	речаашета
3	речете	рекосте	речаашете

	Перфект	Плюсквамперфект
Одн. 1	късмь реклъ, -а,-о	въбахъ реклъ, -а,-о
2	къси реклъ, -а,-о	въбаше реклъ, -а,-о
3	къстъ реклъ, -а,-о	въбаше реклъ, -а,-о
Мн. 1	късмь рекли, -ы, -а	въбахомъ рекли, -ы,-а
2	късте рекли, -ы,-а	въбашете рекли, -ы,-а
3	къштъ рекли, -ы,-а	въбахъ рекли, -ы,-а
Дв.1	къвѣ рекла, -ѣ,-ѣ	въбаховѣ рекла, -ѣ,-ѣ
2	къста рекла, -ѣ,-ѣ	въбашета рекла, -ѣ,-ѣ
3	късте рекла, -ѣ,-ѣ	въбашете рекла, -ѣ,-ѣ

Від дієслів 1-го класу утворювались також форми сигматичного нетематичного аориста, в яких відбувалися зміни і голосного основи (подовження), й кінцевого приголосного:

Одн. 1	рѣхъ	Мн. 1	рѣхомъ	Дв.1	рѣховѣ
2	рече	2	рѣсте	2	рѣста
3	рече	3	рѣша	3	рѣсте

11. Зробіть повний морфологічний аналіз тексту:

1) Іменники

	*ā, *jā.	*ō, *jō.	*ī,	*ū	пригол.	*ū,
Одн. Н.		оць (отыць) м'який тип		сынъ		
Р.						
Д.		къ оцоу (отыцов)				
З.	на выж м'який тип				на ꙗбо на небо	
О.		гладъмь				
М.						
Кл.		оче (отыче)				
Мн. Н.						
Р.		отъ наимъникъ				

2) Займенники:

	Особові	Зворотний	Вказівні	Присвійні
Одн. Н.	азъ 1 особа			твон чол. рід
Р.			его (онъ) чол. рід	
Д.			кмоу (онъ)	мокмю чол. рід свокмю чол. рід
З.	ма 1 особа енклітик	са		
О.	прѣдъ товоуж 2 особа			
М.				
Кл.				
Мн. Н.				
Р.			твоіхъ чол. рід	

3) Прикметники:

кдиного – п.ф. кдины, членний, чол. рід, Р. в. однини;

милъ (высть) – нечленний, чол. рід, Н. в. однини, іменна частина присудка;

(нѣсмь) достоин – нечленний, чол. рід., Н. в. однини, іменна частина присудка.

4) Дієслова:

	1 клас	2 клас	3 клас	4 клас	5 клас
Інфінітив	нарешти				
Теперішн. час	идж рекж	гыбнж			нѣсмь нѣсмь
Аорист прост.	иде паде рече				
Аорист сигм.			облобыза оузьрѣ	сѣгрѣшихъ сѣтвори	высть

Додаток до таблиці:

- 1) усі форми теперішн. часу є формами 1 особи однини; дієслово **нѣсмь** є зрощенням частки й форми **късмь** від дієслова **быти**;
- 2) усі форми аориста (простого й сигматичного) є формами 3 особи однини.

5) Дієприкметники

	Активні		Пасивні	
	теперішній час	минулий час	теперішній час	минулий час
Нечленні	сНѣжштоу	въставъ текъ		
Членні		—	—	—

Додаток до таблиці:

Дієприкметник **сжштоу** входить до складу звороту давальний самостійний **къмоу**, **далече**, **сжштоу** стоїть у формі чол. роду, Н. в. однини;

дієприкметники **въставъ** і **текъ** стоять у формі чол. роду, Н. в. однини й належать до апозитивних дієприкметників, тобто пов'язані зі сферою предикації.

- б) Прислівники: **съде**, **оуже**, **къште** – займенникового походження; **далече** утворено від прикметника **далекъ**.

7) Прийменники:

къ оцоу – з Д. в.;

на нѣво – зі З. в.;

прѣдъ товоуж – О. в.;

отъ наимъникъ – з Р. в.;

на выж – зі З. в.

ДОВІДКОВИЙ МАТЕРІАЛ

Кирилиця

Таблиця №1

1 № п/п	Кирилиця	Назва букви	Числове значення
1	з	4	2
1	А	азъ	1
2	Б	боукы	-
3	В	вѣди	2
4	Г	глаголи	3
5	Д	добро	4
6	Є	єсть	5
7	Ж	живѣте	-
8	Ѕ	ѕѣло	6
9	З	земля	7
10	Н, И	нжен	8
11	І	нже	10
12	К	како	20
13	Л	людикѣ	30
14	М	мыслите	40
15	Н	нашь	50
16	О	онъ	70
17	П	покои	80
18	Р	рьци	100
19	Є	слово	200
20	Т	тврѣдо	300
21	Уу, Оу, 8	оукъ	400
22	Ф	фрьтъ	500
23	Х	хѣрь	600
24	Ѡ	отъ	800
25	Ц	ци	900
26	У	чрьвѣ	90
27	Ш	ша	-
28	Щ	шта	-

29	Ъ	кѣръ	-
30	Ы	кѣры	-
31	Ь	кѣрь	-
32	Ѣ	ѣтъ	-
33	Ю	ю	-
34	Ѫ	юс великий йотований	-
35	Ѭ	юс малий	900
36	Ѯ	юс великий	-
37	Ѱ	юс малий йотований	-
38	Ѳ	Ѳ	-
39	Ѵ	Ѵ	-
40	Ѷ	кѣи	60
41	Ѹ	пѣи	700
42	Ѻ	ѣиѣ	9
43	Ѽ	иѣиѣ	400

ФОНЕТИКА

Таблиця №2

Редуковані Ъ, Ы

Слабкі Ъ, Ы (-)			Сильні Ъ, Ы (+) (о, е)		
У кінці неодно- клад- ного слова	Перед складом		Під наголосом	Перед складом	
	З голос- ним повного творення	з сильним Ъ, Ы		Із слабким Ъ, Ы	Зі слабкими редукова- ними Ы, И
рабъ	пътица	въздъхъ	сѣхнѣти	гладѣкъ	брѣникъ
врагъ	мъного	лъстьць	дѣска	лакѣтъ	чѣстижъ
конъ	вѣсе	жѣрьць	дѣшти	тѣмно	любѣвижъ
гостъ	чѣто	жѣньць	тѣшта	отѣць	

Таблиця № 3

Таблиця голосних старослов'янської мови

Ряд		Передній	Середній	Задній	
				Нелабіалі- зовані	Лабіалі- зовані
Піднесення					
Високе		и	ы		оу
Середнє	Носові	ѡ (ѣ)			ѡ (оу)
	Ротові	є ъ		ѣ	о
Низьке		ѣ (ѣ)		а	

Таблиця приголосних старослов'янської мови

За способом творення	Сонорні			Шумні							
	НОСОВІ	ПЛАВНІ	ЩІЛИННІ	Проривні		Щілинні		Африкати		Складні	
				ДЗВІНКІ	ГЛУХІ	ДЗВІНКІ	ГЛУХІ	ДЗВІНКІ	ГЛУХІ	ДЗВІНКІ	ГЛУХІ
За місцем творення											
Губні	М			Б	П	В	Ф				
Перед- ньо- язикові	Н	Р Л		Д	Т	З Ж	Є Ш	Ѕ	Ц Ч	ЖД	ШТ
Серед- ньо- язикові			Й								
Задньо- язикові				Г	К		Х				

Походження голосних старослов'янської мови

№ п/п	Голосний звук	Походження голосного	Приклади і відповідники
1	2	3	4
1	→ Ѧ →	1) *ā, *ō 2) *ē після м'яких приго- лосних *j, *h, *č, *žd', *št'	1) ст. сл. мати , пор. лат. <i>māter</i> 'мати'; ст. сл. дати , пор. лат. <i>dōno</i> 'дарую' 2) ст. сл. дыш-а-ти *dyль-ē-ti < *dyh-ē-ti, пор. лит. <i>dūsėti</i> ; ст. сл. вид-ѣ-ти , лат. інф. на <i>ēre: vidēre</i>
2	Ѧ →	*ā, *ō	ст. сл. морк , пор. лат. <i>māre</i> 'море'; ст. сл. око , пор. лат. <i>ōculus</i> 'око'
3	→ Ы (y) →	1) *ū перед приголосним і в кінці слова 2) *ū < *ō у кінці слова	1) ст. сл. сынъ , пор. давньоінд. <i>sūnyh</i> ст. сл. мышь , пор. лат. <i>mūs</i> *ū > *y y, *ū > ъ, *y > *v: свекры і свекръве 2) ст. сл. камы < *kamū *kamūn < *kamōn
4	→ Ѣ →	1) *ě 2) *ō (після *j, *ž, *č, *š)	1) ст. сл. медь , пор. лит. <i>mėdūs</i> 2) ст. сл. наз. одн. ср. р. морк , лат. <i>māřě</i>
5	→ І → → → →	1) *ī 2) *i після м'якого приголосного 3) *jь, *jї або jй на початку слова 4) *o i у кінці слова при спадній інтонації 5) *e i в кінці слова перед приголосним	1) ст. сл. три , лат. <i>trīginta</i> 'тридцять'; 2) ст. сл. шити , пор. гот <i>siujan</i> , лит. <i>siyti</i> 3) ст. сл. иго , пор. лат. <i>jūgūt</i> 4) ст. сл. ми < *moi; ст. сл. видь , пор. лит. <i>vėidas</i> 'обличчя' 5) ст. сл. ити , пор. лит. <i>ėiti</i>

1	2	3	4
6	→ Ѣ (ѣ) →	1) *ē 2) *tert > *trēt > *trʹtt 3) *oĭ при висхідній інтонації	1) ст. сл. сѢма, пор. лат. <i>sēmēn</i> 2) ст. сл. брѣгъ < *brēgъ < *bergъ 3) ст. сл. цѣна, *kōĭna, пор. лит. <i>kaiņa</i> 'ціна, відплата'
7	→ Ѣ →	1) *ĭ 2) *ĭ < *ǫ у кінці слова	1) ст. сл. дѣва, пор. лат. <i>dīō</i> 2) ст. сл. градъ, пор. лат. <i>hortŭs</i> < *hortōs
8	→ Ь	1) *ĭ	1) ст. сл. вѣдова, пор. лат. <i>vidua</i> ; ст. сл. дѣнь, пор. лат. <i>dies</i>
9	→ Ѣ (ѣ)	1) *oĭ < *ōĭ, *āĭ перед приголосним	1) ст. сл. плѣти 'пливти', пор. лит. <i>pláuti</i> ; ст. сл. оухо, пор. лат. <i>auris</i> , лит. <i>ausis</i>
10	→ Ѣ (ѣ)	1) *om, *on перед приголосним	1) ст. сл. звѣкъ *zvон-къ, пор. давньор. звоукъ > звонъ
11	→ Ѣ (ѣ)	1) *em, *en перед приголосним	1) ст. сл. десѣтъ, пор. лат. <i>decem</i>

**Зміни дифтонгів у монофтонги у зв'язку з дією
закону відкритого складу**

Дифтонги	Перед приголосним	Перед голосним
*o _u *ko _u -	*u *kuj _o (<kouj _o) ст. сл. коуїж	*ov *kovati ст. сл. ковати
*e _u *kle _u -	*u *kl'uj _Y (<kl'euti) ст. сл. кљуїж	*ev *klevati ст. сл. клевати
*e _i *ve _i -	*i *viti (<*veiti) ст. сл. вїти	*ii > *bj *vbj _o (<vb _i _o) ст. сл. вїїж
*oi _i *roi _i - *oi _i (кінець слова)	*ě *pěti (<*poiti) ст. сл. пѣти висхідна інтонація – *ě нисхідна – *i	*oj *roj _o (<*roi _i _o) ст. сл. поїж *plodě – м. од. *plodi – наз. мн.

Плавні р, л
(складотворчі й нескладотворні: рь, ль, рь, ль)

Складотворчі р, л [r̥], [l̥]	Складотворчі ь, ь [r̥], [l̥]
ст. сл. зрьно [зr̥но] укр. зерно ст. сл. влъкъ [вл̥къ] укр. вовк (рос. волк)	ст. сл. крьсть [кр̥сть] укр. хрест ст. сл. плъть [пл̥ть] укр. плоть

Зміни сполук *tort, *tolt, *tert, *telt

Спільно-слов'янські сполуки	Південно-слов'янські сполуки	Східнослов'янські сполуки	Західно-слов'янські сполуки
*tort *borda	*trat *брада (ст.сл.)	*torot борода (укр.)	*trot broda (пол.)
*tolt *zolto	*tlat злато (ст. сл.)	*tolot золото (укр.)	*tlot zloto (пол.)
*tert *berg	*trēt брѣтъ (ст. сл.)	*teret берег (укр.)	*tret břeh (чес.)
*telt *melti	*tlēt млѣти (ст. сл.)	→ *tolot telet → *tolot молоти (укр.)	tlat mleć (пол.)

Походження приголосних старослов'янської мови

Приголосний	Походження	Приклади і відповідники
1	2	3
Ж →	1) *g+e, i, ъ, ꙗ (<ē), ę (I палаталізація)	1) слуга, пор. друґъ
→	2) *g+j	2) слоужа < *slugja, пор. слуга
→	3) *z+j	3) лижж < liizja, пор. Лизати
→	1) *k+e, i, ъ, ꙗ (<ē), ę (I палаталізація)	1) ржчка, пор. ржка
Ч →	2) *k+j	2) плачж < *plakja, пор. плакати
→	1) *g+i, ꙗ (дифт. походж.) (II палаталізація)	1) нозꙗ < *nogaj, пор. нога
3 →	2) *i, e, ъ, ę + g (III палаталізація)	2) кꙗназь, пор. кꙗнагыни
→	1) *k+i, ꙗ (дифт. походж.)	1) цꙗна < *koīna, пор. лит. kaina'
Ц →	2) *i, e, ъ + k (III палаталізація)	2) порицати, пор. нарꙗкати

Продовження табл. №9		
1	2	3
С	→ 1) *ch+i, Ѡ (дифт. походж.)	1) пастоуѣ (міст. одн.), пор. пастоухъ
	→ 2) *i, *ь, *ѣ + ch (III палаталізація)	2) вьсь, вьста, вьсе, пор. вьхоу тоу землю
ЖД	→ 1) *d+j	1) хождѣ < *chodjo, пор. ходити; межда *medja
	→ 2) *zd+j	2) пригвождати < *prigvozdjo
ШТ'	→ 1) *t+j	1) свѣшта < *svētja
	→ 2) *st+j	2) поуштиѣ < *rustjo
	→ 3) *gt, *kt перед i	3) мошти < *mogti; пешти < *pekti
	→ 4) *sk+j	4) иштѣ < iskjo
Р' →	1) *r+j	боуриѣ < *burja
Л' →	*l+j	волиѣ < *volja
Н' →	*n+j	конь < *konjos
МЛ' →	*m+j	землиѣ < *zemja
БЛ' →	*b+j	любвиѣ < ljubjo
ПЛ' →	*p+j	воплиѣ < *vorjōs
ВЛ' →	*v+j	ловиѣ < lovja
Ш	→ *s+j	пишѣ < *pisjo
	→ *ch+j	соуша < suchja

Таблиця №10

Спрощення груп приголосних

Спільнослов'янські	Старослов'янські
1. *bn, *pn, *dn, *tn > *n: *dъbno > *dъno	Н дъно
2. *dm, *tm > *m: *dadmъ > *damъ	М дамъ
3. *bs, *ps, *ds, *ts, *ss > *s: *opsa > *osa	С оса
4. *bt, *pt, *vt, *kt > *t: *dolbto > *dolto	Т длато
5. *bv > *b *obvitati > *obitati	Б обитати
6. *tt > *st *pletti > *plesti	СТ плести (пор. плетѣ)

7. *dt > *tt > *st *vedti > *veti > *vesti	ѢТ вести (пор. ведж)
8. *sr > *str *sruja > *struja	ѢТР строѹта
9. *dl > *tl > *l *vedlъ > *velъ (пор. чеське vedl)	Л велъ

Таблиця №11

Тверді і м'які приголосні старослов'янської мови

Постійно тверді	Постійно м'які	Могли бути твердими і напівм'якими	Могли бути твер- дими, м'якими, напівм'якими
Г, К, Х	Ж, Ч, Ш, Ц, Ѕ, Й, ЖД, ШТ	Б, П, В, М, Д, Т	Р, Л, Н, Ѣ, З (<Ѕ)
година ногы кыслъ хытръ	жешти вашь лице ѕѣло одежда гавити	<i>Тверді</i> — перед голосними непе- реднього ряду: джбъ, пжто, мыто <i>Напівм'які</i> – перед голосними перед- нього ряду: пити, тѣма, бѣдити, девать, вѣмь	<i>Тверді</i> — перед голосними непереднього ряду: гласъ, сынъ, зълъ; <i>Напівм'які</i> – перед голосними перед- нього ряду: брѣник, клень, затъ; *rj > *r', *lj > *l', *nj > *n' боѹрга, поле, конь <i>М'які З (<Ѕ), Ѣ</i> – якщо чергуються з Г, Х: друѹзи (пор. друѹгъ), моѹсѣ (пор. моѹха)

Палаталізації задньоязикових приголосних

	Приголосні	Позиція	Результат	Спільнослов'янські	Старослов'янські
Перша	*g	Перед *i, *e, *ь, *e, *ě (< *ē)	*ž'	* <i>druge</i> > * <i>družē</i>	ДРОУЖЕ (пор. ДРОУГЪ)
	*k		*č'	* <i>oki</i> > * <i>oči</i>	ОЧИ (пор. ОКО)
	*ch		*š'	* <i>duchъnъ</i> > * <i>dušъnъ</i>	ДОУШЪНЪ (пор. ДОУХЪ)
Друга	*g	Перед *ē (< *oi̯), *i (< *oi̯)	*dz' > *z'	* <i>drugi</i> > * <i>druzi</i>	ДРОУЗИ (пор. ДРОУГЪ)
	*k		*c'	* <i>roķē</i> > * <i>roc'ě</i>	РЖЦѢ (пор. РЖКА)
	*ch		*s'	* <i>duchi</i> > * <i>duši</i> (*i, *ě дифт. походж.)	ДОУСИ (пор. ДОУХЪ)
Третя	*g	Після *i, *e, *ь	*dz' > *z'	* <i>kъnęgъ</i> > * <i>kъnędz'ъ</i> > * <i>kъnez'ъ</i>	КЪНАЗЪ
	*k		*c'	* <i>liko</i> > * <i>lic'e</i>	ЛИЦЕ (пор. ЛИКЪ)
	*ch		*s'	* <i>vъchъ</i> > * <i>vъs'ъ</i>	ВЪСЪ

Перелік питань для рубіжного контролю

1. Діяльність Костянтина і Мефодія та її значення для культури слов'янських народів.
2. Народна основа старослов'янської мови. Теорії походження.
3. Місце старослов'янської мови серед інших слов'янських.
4. Проблема давності слов'янських азбук.
5. Глаголиця. Звукове і числове значення букв кирилиці.
6. Пам'ятки старослов'янської мови.
7. Особливості вивчення фонетики старослов'янської мови.
8. Походження голосних старослов'янської мови.
9. Сильна і слабка позиції редукованих **Ъ, Ъ**.
10. Характеристика голосних звуків старослов'янської мови за участю губ та положення язика.
11. Носові голосні *o (Ѡ), *e (Ѣ).
12. Походження приголосних слов'янських мов.
13. Сонорні приголосні. Методика визначення складотворчих.
14. Суть і причини пом'якшення приголосних. Доля сполук *rj, *lj, *nj.
15. Рефлекси сполук *bj, *pj, *vj, *mj у корені і на морфемному шві.
16. Рефлекси сполук *sj, *zj.
17. Доля сполук *dj, *tj, *zdj, *stj.
18. Перша палаталізація задньоязикових.
19. Закон відкритого складу. Зміни, зумовлені дією закону відкритого складу.
20. Монофтонгізація дифтонгів і дифтонгоїдів. Походження носових.
21. Друга палаталізація задньоязикових.
22. Доля сполук *gv, *kv перед *ě (Ѥ) та *i (И) дифтонгічного походження.
23. Третя палаталізація задньоязикових. Суть і причини.
24. Доля сполук *tort, *tolt, *tert, *telt.
25. Рефлекси сполук *ort, *olt.
26. Граматичні категорії іменників. Методика визначення роду старослов'янських іменників.
27. Методика визначення давніх основ іменників.
28. Іменники -*ā, -*jā- основи. Їх відмінювання.
29. Іменники -*ǫ-, -*jǫ- основи. Їх відмінювання.
30. Іменники -*ī- основи. Їх відмінювання.
31. Іменники -*ǫ- основи. Їх відмінювання.
32. Іменники -*ū- основи. Їх відмінювання.

33. Іменники з основою на приголосний (-*en-, -*es-, -*er-, -*et-основ). Їх відмінювання.
34. Безродові займенники. Їх відмінювання.
35. Предметно-особові займенники. Їх відмінювання.
36. Відмінювання присвійних займенників.
37. Розряди прикметників.
38. Відмінювання повних і коротких прикметників.
39. Ступені порівняння прикметників.
40. Числівники. Розряди. Відмінювання.
41. Основні граматичні категорії дієслова. Інфінітив. Супін.
42. Дієслівні основи. Класи дієслів.
43. Теперішній час усіх класів дієслів.
44. Минулі часи. Аорист. Простий. Старий сигматичний. Новий сигматичний.
45. Імперфект дієслів.
46. Перфект дієслів.
47. Плюсквамперфект.
48. Система майбутніх часів. Простий майбутній. Майбутній I.
49. Майбутній II. Майбутній в минулому.
50. Наказовий спосіб дієслів.
51. Умовний спосіб дієслів.
52. Дієприкметники.
53. Службові частини мови.
54. Просте речення.
55. Складне речення.

Рекомендована література

1. Беседина-Невзорова В.П. Старославянский язык. — Харьков, 1962. — 358 с.
2. Бернштейн С.Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Введение. Фонетика. — М., 1961. — 352 с.
3. Бернштейн С.Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Чередования. Именные основы. — М., 1974. — 378 с.
4. Бернштейн С.Б. Константин-философ и Мефодий. Начальные главы из истории славянской письменности. — М., 1984. — 166 с.
5. Біленька-Свистович Л.В., Рибак Н.Р. Старослов'янська мова. — К.: Криниця, 2000.
6. Бирнбаум Х. Праславянский язык. Достижения и проблемы в его реконструкции. — М.: Прогресс, 1987. — 512 с.
7. Бошкович Р. Основы сравнительной грамматики славянских языков. Фонетика и словообразование. — М. Высшая школа, 1994. — 304 с.
8. Вайан А. Руководство по старославянскому языку. — М: Изд-во иностр. лит., 1952. — 446 с.
9. Ван-Вейк Н. История старославянского языка. — М.: Изд-во иностр. лит., 1957. — 368 с.
10. Горшков А.И. Старославянский язык. — М., 1974. — 324 с.
11. Історія української мови. Фонетика — К.: Наукова думка, 1979. — 367 с.
12. Иванова Т.А. Старославянский язык. — М., 1977. — 119 с.
13. Истрин В.А. 1100 лет славянской письменности. — М., 1963. — 180 с.
14. Кретьова В.Н., Собинникова В.И. Историческое комментирование фонетики и грамматики русского языка. — Воронеж, 1987. — 100 с.
15. Майборода А.В. Старослов'янська мова— К.: Вища школа, 1975.
16. Майборода А.В., Коломієць Л.І. Старослов'янська мова. Збірник вправ і завдань. — К.: Вища школа, 1992. — 130 с.
17. Мейе А. Общеславянский язык. — М., 1961. — 419 с.
18. Огієнко І. Костянтин і Мефодій. їх життя і діяльність: у двох томах.—Львів, 1927-1928.

19. Огієнко І. Повстання азбуки і літературної мови в слов'ян. — Жовква, 1937.— 300 с.
20. Родник златоструйный. Памятники болгарской литературы IX-XVIII веков. — М.: Художественная литература, 1990. — 527 с.
21. Селищев А.М. Старославянский язык. — М., 1951. — 4.1. —336 с.
22. Сказания о начале славянской письменности. — М.: Наука, 1981. — 198 с.
23. Станівський М.Ф. Старослов'янська мова. — Львів, 1964. — 470 с.
24. Станівський М.Ф. Старослов'янська мова. — К.: Вища школа, 1983. — 263 с.
25. Хабургаев Г.А. Старославянский язык. — М., 1986. — 288 с.
26. Чекмонас В. Введение в славянскую филологию. Вильнюс, 1988. — 293 с.
27. Чучка П.П. Вступ до слов'янської філології. — К., 1988. — 78 с
28. Юсип-Якимович Ю. Збірник вправ і завдань із старослов'янської мови. — Ужгород, 1992. — 60 с
29. Белей Л.О., Белей О.О. Старослов'янсько-український словник. — Львів, 2001.
30. Етимологічний словник української мови. — Т. 1–5. — К., 1982–2006.
31. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка: в 3-х томах. — Снб, 1893-1912.
32. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка — Т. I-IV. — М., 1964-1973.
33. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. — М., 1974–2006. — Вып. 1-33.

1. MIKLOSICH, F. *Altslovenische Formenlehre in Paradigmen mit Texten aus glagolitischen Quellen*, 1874.
2. MIKLOSICH, F. *Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen: eine sprachgeschichtliche Untersuchung*, 1875.
3. NEMCOVÁ, E. & J. PÍŠOVÁ. (eds.) *Cyril a Metod – Slovensko a Európa*, 2007.
4. PAULINY, E. *Slovesnost' a kultúrny jazyk Vel'kej Moravy*, 1964.

5. PICCHIO, R. *Slavia Orthodoxa. Literatura i jazyk*, 2003.
6. POGAČNIK, J. *Jernej Kopitar und die Entstehung der Karantanisch-Pannonischen Theorie*, 1976.
7. POLÍVKA, J. Kterým jazykem psány jsou nejstarší památky církevního jazyka slovanského[,] starobulharsky či staroslovensky? *Slovanský sborník* 2, 1883, 481–488, 545–554.
8. ROGOV, A. I. & E. BLÁHOVÁ AD. *Staroslověnské legendy českého původu*, 1976.
9. SARVAN, A. *Vatroslav Jagić und die Slawisten seiner Zeit*, 2011.
10. ŠAFAŘÍK, P. J. *Serbische Lesekörner oder historisch-kritische Beleuchtung der serbischen Mundart*, 1833.
11. ŠAFAŘÍK, P. J. *Slovanské starožitnosti*, 1837.
12. TKADLČÍK, V. Systém hlaholské abecedy. In Bauerová, M. & M. Šterbová (eds.), *Studia palaeoslovenica. Sborník k uctění 70. narozenin prof. Dr. J. Kurze*, 1971, 357–377.
13. TROST, K. *Perfekt und Konditional im Altkirchenslavischen*, 1972.
14. VAILLANT, A. *Manuel du vieux slave*, 1948.
15. VASICA, J. *Literární památky epochy velkomoravské*, 1966, 1996².
16. VAN WIJK, N. *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache*, 1931.
17. VEČERKA, R. *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti*, 1963.
18. VEČERKA, R. Zur Periodisierung des Altkirchenslavischen. In Zagiba, F. (ed.), *Methodiana. Beiträge zur Zeit und Persönlichkeit sowie zum Schicksal und Werk des hl. Method*, 1976, 92–121.
19. VEČERKA, R. *Staroslověnština*, 1984.
20. VEČERKA, R. Tschechische Terminologie der ältesten slavischen Schriftsprache. *Palaeobulgarica* 9, 1985, 102–103.
21. VEČERKA, R. *Počátky slovanského spisovného jazyka*, 1999.
22. VEČERKA, R. *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*, 2006.
23. VEČERKA, R. *Staroslověnská etapa českého písemnictví*, 2010.
24. WEINGART, M. *Československý typ církevní slovančiny*, 1949.
25. Viz též [Cyrilice](#), [Hlaholice](#), [Velká Morava](#), [Praslovanština](#), [Vliv staroslověnštiny na češtinu](#).

Список умовних скорочень

ГОТ. — ГОТСЬКА МОВА

ГР. — ГРЕЦЬКА МОВА

Д.-В.-Н. — ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКА МОВА

ДАВ.-МІСЦ. — ДАВАЛЬНИЙ І МІСЦЕВИЙ ВІДМІНКИ

ДАВНЬОІНД. — ДАВНЬОІНДІЙСЬКА МОВА

ДАВНЬОР. — ДАВНЬОРУСЬКА МОВА

ДВ. — ДВОЇНА

ДИФТ. — ДИФТОНГ

ЛАТ. — ЛАТИНСЬКА МОВА

ЛИТ. — ЛИТОВСЬКА МОВА

М. ВІДМ. — МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

МН. — МНОЖИНА

НАЗ. ВІДМ. — НАЗИВНИЙ ВІДМІНОК

ОДН. — ОДНИНА

ПОЛ. — ПОЛЬСЬКА МОВА

ПОР. — ПОРІВНЯЙТЕ

СР. Р. — СЕРЕДНІЙ РІД

СТ.-СЛ. — СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКА МОВА

ЧЕС. — ЧЕСЬКА МОВА